

Arapçada Yerel Dil Olguları ve *Takvîmu'l-Lisân* Adlı Eser Işığında Hicri Altıncı
Yüzyılda Irak Arapçasında Görülen Dil Varyantları

Local Language Phenomena in Arabic and Linguistic Variants Seen in Iraqi
Arabic in the Sixth Hijri Century in the Light of the Work Named
Taqvîmu'l-Lisân

Ahmet Mahmut GÖZÜN

Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belagati ABD,
Lecturer PhD, Bayburt University, Faculty of Theology,
Department of Arabic Language and Rhetoric
agozun@bayburt.edu.tr

ORCID: 0009-0003-4382-2258

DOI: 10.56720/mevzu.1483095

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 13 Mayıs / May 2024

Kabul Tarihi / Date Accepted: 1 Temmuz / July 2024

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Eylül / September 2024

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Eylül / September

Atıf / Citation: Gözün, Ahmet Mahmut. "Arapçada Yerel Dil Olguları ve *Takvîmu'l-Lisân* Adlı Eser Işığında Hicri Altıncı Yüzyılda Irak Arapçasında Görülen Dil Varyantları". *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (Eylül 2024): 345-380.
<https://doi.org/10.56720/mevzu.1483095>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/mevzu> | <mailto:mevzusbd@gmail.com>

Copyright © CC BY-NC 4.0

Öz

Bir dilin belli bir varyantına ait yazılı kaynaklarının bulunması o varyantını diğer diller ve varyantlar karşısında prestijli hale getirir ve çoğu kez o dile eskicil görünümüyle geleceğe uzanma fırsatı vermiş olur. Yüzyıllar boyu dinamikliğini ve orijinalliğini korumayı başarmış dillerden biri de Arapçadır. Diller, çağın gereksinimleri karşısında kendi kendilerini yenileyen ve bu sayede varlıklarını sürdürmeye devam eden iletişim araçlarıdır. Dünya dillerine bakıldığında, ekseriyetle o dilleri konuşanların birkaç yüzyıl önce kullanılan kelimelerin birçoğunu anlayamadıkları görülmektedir. Halk arasında kullanılmıyor olmasına rağmen fasih Arapçanın, günümüzde on dört asır önceki tazeliğini ve canlılığını korumasındaki asıl etkenin hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm olduğu bir vakıadır. Tarih boyunca Arapça üzerine çalışmalar yürüten dil bilginleri Kur'ân-ı Kerîm'in doğru okunuşunu ve telaffuzunu muhafaza edebilmek için dil çalışmalarına oldukça önem vermiş ve birçok eser kaleme almıştır. Arapçanın muhafaza edilmesi ve sonraki nesillere orijinalitesi korunarak aktarılabilmesi amacıyla telif edilen eserlerden biri de İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201)'nin *Takvîmu'l-Lisân* adlı eseridir. Bu çalışmada İslamî ilimlerin hemen her dalındaki çalışmalarıyla tanınan Hanbelî âlimi İbnü'l-Cevzî'nin *Takvîmu'l-Lisân* adlı eseri özelinde Arap dilinin hicrî altıncı yüzyılda Irak Arapçası üzerindeki yansımaları ele alınmıştır. İbnü'l-Cevzî, Ebû Mansûr el-Cevâlîkî (ö. 540/1145) gibi dönemin büyük dil âlimlerinden ilim tahsil etmesi ve telif ettiği onlarca eser olması nedeniyle alanın otoriter isimlerinden sayılmıştır. *Takvîmu'l-Lisân* dil hatalarını ve tashihlerini konu edinen ilk eser olmamasına rağmen düzenli oluşu ve akıcı üslubu sayesinde bu sahada telif edilen eserler arasında hak ettiği yeri almayı başarmıştır. Eser, adından da anlaşılacağı üzere halkın yapmış olduğu yanlışları düzeltme hedefiyle kaleme alınmıştır. Sanıldığı gibi yerel, yöresel ağızlar ve lehçeler anlamına gelen Arap dilinin Ammice kullanımı hususu sadece günümüze mahsus bir olgu değildir. Bilakis Arapçaya dair kaynaklar ve eserler dikkatlice tarandığında durumun böyle olmadığı görülecektir. Ancak asırlar öncesinde de bazı lehçeler fasih kabul edilirken diğer bir kısmı, içerdiği tahrifat nedeniyle yanlış olarak kabul edilmiştir. Bu araştırmada o günün Arapçası ile günümüz Arapçası karşılaştırmalı olarak ele alınmış, bu sayede yüzyıllar önce yapılan İbnü'l-Cevzî'ye göre dil hatası olarak addedilen dil varyatlarının aynı şekilde günümüzde de

tazeliğini koruduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra hicrî altıncı asırda Ammice kabul edilen bazı kelimelerin günümüz modern Arapçada fasih kelimeler olarak kabul edildiği gözlemlenmiş, bazen de tam aksine o dönemde fasih sayılan kelimelerin günümüzde Ammice olarak değerlendirildiğine dikkat çekilmiştir. Ortaya çıkan bu hakikat dilin dinamik ve değişken olma özelliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Arap Lehçeleri, Fasih Arapça, Ammice, Taqvîmu'l-Lisân, İbnü'l-Cevzî, Arapçada Dil Varyantları.

Abstract

The existence of written sources for a certain variant of a language makes that variant prestigious compared to other languages and variants, and often gives that language the opportunity to reach the future with its ancient appearance. One of the languages that has managed to preserve its dynamism and originality for centuries is Arabic. Languages are means of communication that renew themselves in response to the needs of the age and thus continue to exist. When we look at the world's languages, it is seen that mostly the speakers of those languages cannot understand many of the words used a few centuries ago. Although it is not used among the public, it is a fact that the main factor in preserving the freshness and vitality of the Arabic language today, as it was fourteen centuries ago, is undoubtedly the Holy Quran. Throughout history, linguists who have studied Arabic have given great importance to language studies and written many works in order to preserve the correct reading and pronunciation of the Holy Quran. One of the works that was copyrighted in order to preserve the Arabic language and transmit it to the next generations while preserving its originality is the work called *Taqwîmu'l-Lisan* by Ibn al-Jawzy (d. 597/1201). In this study, the reflections of the Arabic language on Iraqi Arabic in the sixth century Hijri are discussed, specifically in the work *Taqwîmu'l-Lisan* of the Hanbali scholar Ibn al-Jawzy, who is known for his works in almost every branch of Islamic sciences. He was considered one of the authoritative names in the field because he received knowledge from the great language scholars of the period such as Ibn al-Jawzy and Abu Mansour al-Jawaliqy (d. 540/1145) and because he had dozens of works he compiled. Although *Taqwîmu'l-Lisan* is not the first work that deals with language errors and corrections, it has managed to take its deserved place among

the works written in this field, thanks to its regularity and fluent style. As the name suggests, the work was written with the aim of correcting the mistakes made by the people. Contrary to popular belief, the use of Ammiyyah of the Arabic language, which means local dialects and dialects, is not a phenomenon specific to today. On the contrary, when the sources and works on Arabic are carefully scanned, it will be seen that this is not the case. However, centuries ago, while some dialects were considered fasih, others were considered incorrect due to the distortions they contained. In this research, the Arabic of that day and today's Arabic were discussed comparatively, and thus, it was tried to reveal that the language variations, which were considered as language mistakes according to Ibn al-Jawzy centuries ago, still remain fresh today. In addition, it has been observed that some words that were considered Ammiyyah in the sixth century A.H. are accepted as fluent words in today's modern Arabic, and sometimes, on the contrary, it has been pointed out that words that were considered fluent in that period are considered Ammiyyah today. It is thought that this emerging truth arises from the dynamic and variable feature of language.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Arabic Dialects, Fasih Arabic, Ammiyya, Taqîmu'l-Lisân, Ibnu'l-Javzi, Language Variants in Arabic.

Giriş

Hiç şüphesiz tarih boyunca bütün diller zaman içerisinde değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Bu değişim dillerin dinamik yapısından kaynaklanmaktadır. Arapça da bu değişimden nasibini alan dillerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman içerisinde, bir dilde doğru kabul edilen kullanımlar yanlış; yanlış kabul edilen kullanımlar da doğru kabul edilebilmiştir. Dildeki bir kullanımın doğru ya da yanlış olduğuna karar verecek olanlar elbette dilbilimcilerdir. Her dilde olduğu gibi Arapçada da bu tür kullanımların olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim birçok dil bilgini geniş halk kitlelerinin yapmış olduğu dilsel hataları düzeltmek amacıyla çok sayıda eser telif etmiştir. Arapçanın doğru kullanımı konusunda her ne kadar dil bilgileri tarafından çaba gösterilse de yaygın kullanımı sebebiyle halk Arapçasının çoğu zaman fasih Arapçaya baskın olduğu söylenebilir.

Günümüzde Arapça öğrenmek isteyen kimseler doğal olarak fasih Arapçaya odaklanmaktadır. Ancak resmi dilleri Arapça olan ülkelerdeki günlük kullanım göz önüne alındığında, kullanılan dilin yeni bir dil olduğu izlenimi edinilmektedir. Zira Arapçanın farklı bölgelerdeki günlük kullanımını ifade eden ve Araplar arasında Âmmiyye/Ammice diye tabir edilen dil varyantları, farklı dil kodlarına sahip bir görünüm arz etmektedir. Bu açıdan ele alındığında Arapça öğrenen/öğrenmeyi arzu eden kimselerin Ammice gerçeğini göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Bu çalışma Ammicenin yalnızca günümüze özgü dilsel bir olgu olmadığını, bilakis tarih boyunca Ammice olgusunun var olduğu hakikatini vurgulamak ve Arap dili öğrenimi açısından önemini ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Diğer bir ifade ile hem eskiden hem de günümüzde dili doğru kullanmaya yönelik takdire şayan çabalar olsa da halk Arapçasının tarih boyunca dilsel bir olgu olarak karşımıza çıktığı gerçeğinin altı çizilmeye çalışılmıştır.

1.Arapçadaki Yerel Dil Olguları

Dünya üzerinde var olan ve kullanılan dillerin tamamı için bu dili kullanan topluluklar arasında ağız, şive ve lehçe farklılıklarının söz konusu olduğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır. Lehçelerin orijinal olup olmadığı, bu lehçelerin Arap dili ve belagatı süzgecinden filologlarca geçirilmesiyle ortaya konulmaktadır. Bu durum günümüz Arap topluluklarında var olduğu gibi yüzyıllar önceki Arap toplulukları için de söz konusudur. Dolayısıyla günümüz Arap topluluklarındaki farklı lehçe kullanımlarının tarihi çok eskilere dayandığı söylenebilir. Bu lehçelerin bazıları tarihin sayfaları arasında yok olup giderken diğer bazıları ise günümüze dek gelmeyi başarmıştır.¹ Arapça'nın tarihi, gelişme ve yayılma safhaları bazı ara devreler birleştirilmek suretiyle; eski Arapça, klasik Arapça ve ona kaynak olan eski edebî lehçeler (VI-VII. yüzyıllar), orta Arapça, yeni (modern) Arapça ve bu son iki safhada edebî yazı diline paralel olarak devamlı gelişen mahallî lehçeler şeklinde özetlenebilir.²

¹ Eyyup Karaca, "Arap Lehçeleri", *The Journal of Academic Social Science Studies* 16/95 (2023), 181-200.

² Nihad M. Çetin, "Arap - Yazı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/276-309.

Lehçelerin varlığını devam ettirmesi, Arapların İslamiyet'i kabulünden sonra da devam edegelmiştir. İslami fetihler sonrası Araplar acemlerle birlikte yaşamaya başlayınca yeni Müslüman olan kişiler Arapçayı öğrenmekte zorluk çektikleri gibi kendi dillerinden de birçok kelimeyi Arapçaya dâhil etmişlerdir.³ Bu yüzden Kureyş lehçesinin orijinalitesini muhafaza etmek ve Kur'ân-ı kerimin dilini korumak için İslam âlimleri onlarca eser kaleme almışlar, buna rağmen "Ammice" diye tabir edilen halk dilinin önüne hiçbir zaman geçememişlerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'in nazil oluşuyla birlikte, Hz. Peygamber'in Kureyş kabilesinin Haşim oğulları soyundan olması yönüyle, Arap lehçeleri arasında "Kureyş Lehçesi" önceden var olan itibarını yükselterek farklı bir statü kazanmıştır. Bununla beraber Kur'ân-ı Kerîm'de Kureyş lehçesi ile birlikte başka lehçelere de yer verilmiştir. Nitekim bu gerçeğe Kur'ân-ı Kerîm'in farklı kıraatleri en bariz şekilde tanıklık etmektedir.⁴

Kureyşli olması yönüyle daha çok bu kabilenin lehçesini kullanan Hz. Peygamber'in bazı ifadelerinde de genel kullanımın aksine lehçelere ait olguları kullandığı görülmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in şu hadis-i şerifi örnek olarak verilebilir: "إِنَّ أَلْيَدَ الْعَلْيَا هِيَ أَلْيَدُ الْمُنْطَبِئَةِ وَإِنَّ أَلْيَدَ السُّفْلَى الْمُنْطَبِئَةُ" "Veren el alan elden üstündür."⁵ Aynı zamanda Hz. Peygamber bu hadis-i şerifi yaygın Fasîh Arapçaya göre de söylemiştir. Hadisin bu varyantı şu şekildedir: "إِنَّ أَلْيَدَ الْعَلْيَا هِيَ أَلْيَدُ الْمُنْطَبِئَةِ وَإِنَّ أَلْيَدَ السُّفْلَى الْمُنْطَبِئَةُ" Görüldüğü üzere bir önceki hadis-i şerifte "ayn" harfi yerine "nûn" harfi kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in bu hadisteki kullanımının günümüz Irak Ammicesinde aynı şekilde var olduğu görülmektedir.

Kur'ân ve hadisi şeriflerdeki Arapça yerel dil olgularının kullanımalarının Arap şiirinde de var olduğu bir realitedir. Meşhur Arap şair Ferezdak (ö. 114/732) bir şiirinde şöyle demektedir:

³ Çetin, "Arap - Yazı", 3/276-309.

⁴ Çetin, "Arap - Yazı", 3/276-309.

⁵ eş-Şeybani Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel İbnu Hanbel, *Musnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Muessesetu'r-Risale, 1421/2001), 29/504; Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mucemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi (Kahire: Mektebu İbni Teymiyye, 1415/1994), 17/169; Muhammed b. Mukrem b. Ali Ebu'l-Fadl Cemaluddin İbnu Manzûr, *Lisanu'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993), 15/333.

مَا أَنْتَ بِالْحَكْمِ التُّرَضِيِّ حَكْمُهُ وَلَا الْبَلِيغِ وَلَا ذِي الرَّأْيِ وَالرُّشْدِ

“Sen kesinlikle ne hükmüne razı olunan bir hakemsin,

Ne etkili konuşan bir hatip, ne görüş sahibi birisi, ne de akıllı bir adamsın”⁶

Yukarıdaki şiirde Ferezdak, muzari bir fiil olan ترضى kelimesinin başına “el” takısı getirmiştir. Şiir yaygın olan Arapçaya göre söylenecek olsa mutat bir ismi mevsul kullanmak suretiyle ifade edilmesi gerekecek ve şu şekilde mısraya dökülecekti: “ما أنت بالحكم الذي ترضى حكومته” Ehlince bilindiği üzere “el takısı” fiillerin değil isimlerin başına gelmektedir.⁷ Ancak şiirde “تُرضى” muzari fiilinin başına getirilmiş olan “el takısı” marifelik anlamı taşıyan el takısı değil الذي anlamında ism-i mevsul olarak getirilmiştir.⁸ Günümüzde başta Irak olmak üzere birçok Arap ülkesinde bu kullanımın aynı şekilde devam ettiği görülmektedir. Arapların bir atasözünde söylemiş oldukları “أَلْفَاتٌ مَاتٌ” “Geçen ölmüştür./Geçene mazi derler.” İfadesi bu kullanıma örnek olarak verilebilir.⁹ Bu ifadenin fasih kullanım şekli “الذي فات مات” olması gerekir. Görüldüğü üzere fiilin başında الذي anlamında “el” kullanılmıştır. Bu kullanımlar, günümüz Arapları tarafından Ammice olarak görülse de aslında fasih olduğu yukarıdaki dizeden de anlaşılmaktadır. Bu da yerel dil olgularının günümüze mahsus olmadığını gösteren deliller olma niteliğini taşımaktadır.

Arap dilinde eskiden beri kullanılan birçok yerel dil olgusu mevcuttur. Bu olgular barındırdıkları karakteristik özelliklerine göre çeşitli isimler almış

⁶ el-Ezherî Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Herevî, *Tehzîbu'l-Luğa* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 13/80; Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Malik et-Tâî, *Şerhu'l-kafiyeti's-şafiye* (Mekke: Ummu'l-Kura Üniversitesi, 1402/1982), 1/124; Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî İbn Mâlik, *Şerhu't- Teshîl*, thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed Bedevî el-Mehtûn (Kahire: Hicrî t-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 1410/1990), 1/201; İbnu Manzur, *Lisanu'l-Arab*, 6/9; Ebu Muhammed Bedruddin Hasen b. Kasım b. Abdillâh b. Ali el-Murâdî, *Tevdîhu'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbni Mâlik* (Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1428/2008), 1/284.

⁷ İbnu'l-Hâcib el-Kurdî el-Mâlikî, *el-Kâfiye fi 'İlmi'n-Nahv*, thk. Şâlih 'Abdul'azîm eş-Şâ'ir (Kahire: Mektebetu'l-âdâb, 2010), 11.

⁸ Ebû'l-Berakât 'Abdurrahmân b. Muḥammed b. 'Ubeydillâh el-Enşârî Kemâluddîn Ebû'l-Berakât el-'Enbârî, *el-İnşâf fi Mesâilil-Hilâf beyne'n-Nahviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (b.y.: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1424/2003), 2/425.

⁹ Sa'dî Cebbâr Mükellef, *Eğânî li's-Şaḫâf: Kaḫâid* (Kahire: Müessesetü Şems li'n-neşri ve'l-i'lâm, 1438/2017), 92.

ve günümüze dek bu isimlerle anılagelmiştir. Aşağıda bahse konu olan bu yerel dil olgularından bazıları başlıklar altında örnekler verilerek açıklanacaktır.

1.1.Keşkeşe (الكشكشة) Olgusu

Arap dili literatüründe “kâf harfini teleffuzda “ç” harfi ile yazıda ise “ş” harfi ile belirtmek anlamında kullanılan "الكشكشة" “el-keşkeşe” olgusu bulunmaktadır. Kâf harfinin “ç” veya “ş” harfi ile telaffuzunu ifade eden bu kullanım, Benî Temîm ve Benî Rebîa gibi bazı kabilelerin benimsediği konuşma tarzı olarak bilinmektedir.¹⁰ Nitekim Mecnun lakabıyla bilinen büyük Arap şairi Kays b. Mulevvah el-Âmirî (ö. 70/690 [?])’nin sevgilisi Leyla için kaleme almış olduğu şiirindeki ifadesi şu şekildedir:

فَعَيْنَاهَا وَعَيْنَاهَا وَجِيدُهَا سِوَى أَنْ عَظْمَ السَّاقِ مِنْشٍ دَقِيقُ

“Gözlerin ceylan gözü boynun ceylan boynu gibi

Bir tek senin bacakların daha incedir.”¹¹

Yukarıdaki şiir Fasîh Arapçaya göre söylenilmiş olsaydı şöyle olması gerekirdi:

"فَعَيْنَاكِ وَعَيْنَاكِ وَجِيدِكِ جِيدُهَا سِوَى أَنْ عَظْمَ السَّاقِ مِنْكِ دَقِيقُ"

Şiirde geçmekte olan kullanımda “kâf” harfinin “ç” veya “ş” harfine çevrilmek suretiyle kullanılmasının mantığı şudur: Malum olduğu üzere Araplar

¹⁰ Mehmet Ali Sarı, “Kâf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/142-143.

¹¹ Ebu Muhammed Yusuf b. Ebî Sâid el-Hasan b. Abdillâh b. el-Mirzebân Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, thk. Ahmed Hasan Mehdî - SeyyidAli Ali (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008), 1/232; Ebü'l-Feth Os mân b. Cinnî el-Mevsîlî el-Bağdâdî İbnü Cinnî, *et-Temâm fî Tefsîri eşari Huzeyl*, thk. Ahmed Nâcî el-Kaysî vd. (Bağdat: Matbaatu'l-Anî, 1381/1962), 37; Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsîlî İbn Cinnî, *Sirru sinaati'l-i'rab* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000), 1/218; Ebu'l-Bekâ Yaîş b. Ali b. Yaîş İbn Ebi's-Serâyâ İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*, thk. İmîl Bed'i Yakup (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1422/2001), 5/179; Abdulkadir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb ve lübbü lübbâbi Lisâni'l-Arab*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1418/1997), 11/464; Muhammed b. Muhammed Hasan Şürrâb, *Şerhu 'ş-sevâhidi 'ş-şî'riyye fî ümmâti'l-kütübî'n-nahviyye* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2007), 2/32.

konuşmaya hareke ile başlar sükûnla bitirirler.¹² Dolayısıyla doğal olarak sükûnla biten müennes zamirinin müzekker zamir şeklinde anlaşılma ihtimali ortaya çıkacaktır. İşte bu noktadan hareketle Araplar, sükûn halindeki müennes zamirin müzekker zamir ile karışmaması için müennes zamirlere ait “kâf” harfini “ç” veya “ş” harflerinin sesiyle telaffuz etmişlerdir. Şiirde “kâf” zaminin “ş” harfi şeklinde yazılması, Arapçada “ç” harfinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak telaffuzu “ç” harfi şeklinde yapılmaktadır.

Yüzyıllar önce yukarıda örnekleri verilen “keşkeşe” olgusunun günümüzde belli bölgelerde varlığını devam ettirdiği vakiadır. Bugün özellikle Irak lehçesinde ve diğer birçok yöresel ağızlarda ikinci şahıs müennes zamirinin “ç” harfine çevrildiği gözlemlenmektedir. Örneğin; zikri geçen bölgelerde Araplar, bayanlara hitap ederken “كيف حالك؟” “nasılsın” demek yerine “كيف حالش؟” şeklinde söylemeyi tercih etmektedirler. Hatta bu sesin alfabelerinde olmamasının getirdiği zorluğu aşmak adına Osmanlı Türkçesinde ve Farsçada olduğu gibi “ç” sesini ifade etmek için “ج” harfinin altına üç nokta koydukları da görülmektedir. Bu durum lehçeleşmenin ve varyantlaşmanın en önemli parametresinin dil temasları olduğunu ispat eder niteliktedir. Şiirlerde ve nesirlerde bu kullanım sıklıkla görüldüğü gibi bazı şaz kiraatlerde de yer almıştır. Mesela فَتَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا “Aşağısından biri ona şöyle seslendi: “Tasalanma! Rabbin senin altında bir su kaynağı yaratmıştır.”¹³ âyet-i kerimesi فَتَادَاهَا مِنْ تَحْتِهَا أَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّنْ تَحْتَسْ سَرِيًّا şeklinde de okunmuştur.¹⁴ Kâf harfini şîn/çe harfine dönüştürmek olarak bilinen ve الكشكشة/el-keşkeşe diye adlandırılan bu kavram eskiden Benî Temîm, Rabîa, Esed ve Süleym gibi kabilere mahsus bir kullanım olmuştur.¹⁵

¹² Muhammed Takiyuddîn el-Hilâlî, *Tekoîmu'l-lisâneyn* (Riyad: Mektebetu'l-meârif, 1398/1978), 182; Lütfi Özbey, *el-'Atebî'nin Arap sesbilimi, sözcükbilimi ve gramerine katkıları - el-İbâne örneği* (Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 48.

¹³ *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), Meryem 19/24.

¹⁴ Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail es-Seâlibî, *Fıkhü'l-luğa ve sirru'l-arabiyye*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beirut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1422/2002), 90.

¹⁵ Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyya el-Kazvîni er-Râzî İbn Fâris, *es-Sâhibî fî fıkhî'l-luğati'l-arabiyyeti ve mesâilîha ve süneni'l-Arabî fî kelâmîha*, thk. Ahmed Hasan Besec (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997), 29; Ebû'l-Kâsım 'Alî b. Ca'fer b. 'Alî es-Sa'dî İbnu'l-Kattâ' eş-Şıkkîlî, *Kitâbu'l-Ef'âl* (Kahire: 'Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983), 3/109; el-Himyeri

1.2.İstintâ' (الإستطاء) Olgusu

Arap Dilinde farklı yerel dil olgularının ortaya çıkmasında uygulanan bir diğer kullanım "istintâ" olgusudur. Arap dili literatüründe "ayn" harfini "nun" harfine dönüştürme olarak bilinen ve الإستطاء "istintâ" diye adlandırılan bu kavram "tı" (ط) harfiyle "ayn" (ع) harfi yan yana geldiğinde "ayn" harfini "nun" harfine dönüştürmek şeklinde anlaşılmaktadır.¹⁶ Bu duruma şu cümleler örnek olarak verilebilir: أنطيتہ الكتاب "Ona kitabı verdim." أنطني القلم " bana kalem ver." Cümleler normal yaygın olan Arapçaya göre kurulacak olsaydı أعطيتہ الكتاب ve أعطني القلم denmesi gerekirdi.

Kur'an'ın okunması çerçevesinde ortaya çıkmış olan bazı şaz kıraatlerde bu kullanım görülebilmektedir. Şaz bir kıraatte Kevser suresinin ilk ayeti " إِنَّا أَنطِينَاكَ الْكُوتِرَ " şeklinde "ayn" yerine "nun"la okunmuştur.¹⁷ Bu olgunun "nun" harfi ile "ta/ط " harfinin mahreçlerinin yakınlığından kaynaklandığı düşünülmektedir.¹⁸ Günümüzde Irak lehçesi başta olmak üzere bazı yöresel ağızlarda bu olgunun kullanımın yaygın olduğu görülmektedir. الإستطاء / istintâ' "ayn harfini nûn harfine çevirme" diye adlandırılan bu olgunun eskiden Sad, Huzeyl, Ezd, Kays kabilelerine ve Ensar'a mahsus bir kullanım olduğu tespit edilmiştir.¹⁹

1.3.Tumtumâniyye (الطُّمُّمَانِيَّة) Olgusu

Arapçada yerel dil olgularının oluşmasındaki formlardan biri "tumtumâniyye" denilen kullanım şeklidir. Arap dili literatüründe الطُّمُّمَانِيَّة / et-Tumtumâniyye "el takısının em takısına çevrilmesi" anlamını ihtiva etmek-

---

Neşvân b. Saîd el-Yemenî, *Şemsu'l-ulûm ve devâu kelâmi'l-Arabi mine'l-kulûm* (Dimeşk: Dâru'l-fikr, 1420/1999), 9/5732; Sarı, "Kâf", 24/142-143.

¹⁶ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, thk. Fuâd 'Alî Mansûr (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1998), 1/176.

¹⁷ Ebü Bekr Muhammed b. el-Kâsım İbnu'l-Enbârî, *ez-Zâhir fî Me'ânî Kelimâti'n-Nâs*, thk. Hâtim Şâlih ed-Dâmin (Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1412/1992), 1/383.

¹⁸ Süyûtî, *el-Muzhir fî 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, 1/176; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî es-Süyûtî, *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*, thk. Mahmûd Feccâl (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1409/1989), 419; Ahmed Fâris b. Yûsuf b. Mansûr Şidyâk, *el-Câsûs ala'l-Kâmûs* (İstanbul: Matbaatü'l-cevâib, 1229/1814), 183.

¹⁹ Mustafa Sadık b. Abdîrrezzâk b. Said b. Ahmed b. Abdilkâdir er-Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-Arab* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1431/2010), 1/95.

tedir. et-Tumtumâniyye diye adlandırılan bu kullanım Himyer kabilesine ait bir kullanımdır. Bu kullanımın keyfiyetini ifade bağlamında şu cümleler örnek olarak verilebilir: Havanın güzel olduğunu ifade etmek için kullanılan طاب الهَوَاءَ yerine Himyer kabilesi طاب امهَوَاءَ "hava çok güzel" kullanımını tercih etmiştir. Yolcuların gittiğini ifade sadedinde ذهب الرُّكَّابُ demek yerine ذهب امْرُكَّابُ "yolcular gitti" cümlesi tercih edilmiştir.²⁰ Cümleler normal yaygın Arapçaya göre kurulmuş olsaydı; ذهب الرُّكَّابُ طاب الهَوَاءَ şeklinde kullanılması gerekirdi. Ammice olarak tarif olunan bu kullanım günümüz Arap dünyasında da yaygın olarak varlığını devam ettirmektedir.

Kur'an kıraatlerinin yanı sıra Hz. Peygamber'in bizzat kendisi de Kureys lehçesinin dışında farklı lehçelerdeki söz konusu yerel dil olgularını kullandığı görülmüştür. Nitekim Hz. Peygamber bir hadis-i şeriflerinde "tumtumâniyye" formunu kullanarak şöyle buyurmaktadır: "الْيَسَّ مِنَ امِيرٍ امصِيَامٍ فِي امسَقَرٍ" "*Seferde oruç tutmak takva sahibi olmak değildir.*"²¹ Görüldüğü üzere bu Hadis-i şerifte marifelik anlamı taşıyan "el" takısı yerine "em" takısı tercih edilmiştir. Hadis yaygın olarak kullanılan Arapçaya göre söylenmiş olsaydı bu cümlenin şu şekilde olması beklenecektir: "الْيَسَّ مِنَ البِرِّ الصِيَامِ فِي السَقَرِ" Bahsi geçen hadis-i şerifte olduğu gibi günümüz Irak Arapçasında ve bazı diğer Arap ülkelerinde de bu kullanımın güncelliğini koruduğu dikkat çekmektedir. Örneğin söz konusu Araplar, günümüzde "dün akşam" derken البَارِحَةَ yerine امْبَارِحَةَ demektedir. Tıpkı hadis-i şerif örneğinde olduğu gibi bu kullanımda da "el" takısı yerine kelimenin başına "em"

²⁰ Ebû Mansûr 'Abdülmelik b. Muḥammed b. İsmâil eş-Se'âlibî, *Fıkhü'l-Luġa ve Sırru'l-'Arabıyye*, thk. 'Abdurrezâk el-Mehdî (Beyrut:Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî,1422/2002), 91; Süyûtî, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luġa ve Envâ'ihâ*, 1/177.

²¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî eş-Şâfiî, *Musnedu's-Şâfiî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1400/1980), 157; el-Herevî, *Tehzîbu'l-Luġa*, 15/448; İbn Cinnî, *Sırru sinaati'l-i'rab*, 2/97; Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Sîde el-Mursî İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdulhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2000), 10/241; Cârullâh Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Mufassal fî san'ati'l-i'râb*, thk. Ali b. Mülhim (Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1413/1993), 449; İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufassal*, 1/86; et-Tâî, *Şerhu'l-kafiyeti's-şâfiyye*, 1/91; Muhammed b. el-Hasan er-Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Nûr el-Hasan vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1395/1975), 2/261.

takısı getirilmekte ve birçok Arap ülkesinin ammicesinde bu şekilde kullanılmaktadır.

1.4.Lahlahâniyye (اللَّحْلَاحِيَّة) Olgusu

Ammice diye tarif olunan Arapçanın kullanım farklılıklarının ortaya çıkmasındaki bir diğer yerel dil olgusu "lahlahâniyye" adıyla bilinen kullanım şeklidir. Sözlük anlamı "fasih olmayan, yabancı dilde olan" anlamlarına gelen²² ve Arap dili literatüründe "med harfinin hazfedilmesi" manasında kullanılan اللَّحْلَاحِيَّة / el-Lahlahâniyye olgusu körfez Araplarının ve özellikle Umman ahalisinin kullandıkları bir lehçedir.²³ Bu kullanımın daha iyi anlaşılabilmesi adına şu cümle örnek olarak verilebilir: مَا شَاءَ اللهُ كَانَ "Allah'ın dediği olur."²⁴ Cümle normal yaygın olan Arapçaya göre söylenilecek olsa مَا شَاءَ اللهُ كَانَ şeklinde kullanılması gerekecekti. Günümüz Irak lehçesi ve diğer mahalli şivelerde bu olgunun sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.²⁵

1.5.Teltele (تَلْتَلَة) Olgusu

Yaygın olarak halk arasında kullanılan yerel Arapçasının oluşumunda karşımıza çıkan bir diğer dil olgusu "teltele" diye adlandırılan kullanımdır. Arap dili literatüründe muzari fiillerin ilk harfini meksur olarak okumak anlamında kullanılan تَلْتَلَة / teltele olgusu Behrâ kabilesine ait bir kullanımdır.²⁶ Normalde fasih Arapçaya aykırı gibi görünen bu kullanımın anlaşılabilmesi adına şu fiiller örnek olarak verilebilir: Behrâ kabilesi, muzari fiillerde تَصْنَعُونَ yerine تَصْنَعُونَ şeklinde muzaraat harfini kesra ile kullanmışlardır. Yine تَفْعَلُونَ yerine تَفْعَلُونَ ve تَعْلَمُونَ yerine تَعْلَمُونَ şeklinde meksur kullanımı tercih etmişlerdir.²⁷ Kays b. Mulevvah el-Âmirî'nin sevgilisi Leyla'nın da bu şekilde ko-

²² Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, thk. Muhammed 'Avd Mir'ab (Beirut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 2001), 6/305.

²³ Se'âlibî, *Fıkhü'l-Luğa ve Sirru'l-'Arabiyye*, 91.

²⁴ Se'âlibî, *Fıkhü'l-Luğa ve Sirru'l-'Arabiyye*, 91; Süyûtî, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, 1/177.

²⁵ Süyûtî, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, 1/177.

²⁶ Ebû'l-Feth 'Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Heyet (Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyye, ts.), 2/13.

²⁷ Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî İbn Cinnî, *el-Hasâis* (Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, ts.), 2/13; İbn Cinnî, *Sirru sinaati'l-i-rab*, 1/242; Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-Harîrî, *Dürretü'l-ğavvâs fi evhâmi'l-havâs*, thk. Arafat Matarci (Beirut: Müessesetu'l-kütübî's-sekafiyye, 1418/1998), 224; Süyûtî, *el-Muzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve*

nustuğu kaynaklarda yer almaktadır.²⁸ Günümüzde hem Irak lehçesinde hem de diğer bazı lehçelerde bu kullanımın aşırı derecede yaygın olduğu görülmektedir. Özellikle günümüz Mısır lehçesinde muzari fiillerin muzaraat harflerinin kesralı olarak telaffuz edildiği bilinmektedir.²⁹

1.6.Fehfeha (الفحفة) Olgusu

Arap toplumlarında dilin günlük kullanımının farklı bir formda oluşmasındaki bir diğer kullanım “feheha” şeklinde karşımıza çıkan olgudur. Arap dili literatüründe الفحفة / el-fehfeha diye adlandırılan bu kavram kelime içerisinde bulunan “ha” (ح) harfini “ayn” (ع) harfine çevirmek anlamına gelmektedir. Bu kullanımın ortaya çıkışının Huzeyl kabilesiyle olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.³⁰ “El-fehfeha” şeklinde isimlendirilen bu olgunun keyfiyeti açısından şu cümle örnek olarak verilebilir: Arapçada “ Hayat her canlıya tatlı gelir” şeklindeki yaygın kullanım ifadesini; حلت الحياة لكل حي tabiriyle bulmaktadır. Ancak bu kullanımın el-fehfeha formunda Huzeyl kabilesindeki kullanımı على العياة لكل عى şeklinde ortaya çıkmaktadır.³¹

Yukarıda ifade edilen “fehfeha” olgusunun kullanımının Kur’an kıraatlerinde de karşımıza çıktığı görülmektedir. Abdullah b. Mesud (ö. 32/652-53) kıraatine göre bazı ayet-i kerîmelerin el-fehfeha kullanımıyla paralellik arz ettiği görülmektedir. Meşhur kıraatlere göre Zâriyât Sûresi 43. âyetin okunuşu şu şekildedir: *“Semûd kavminde de ibretler vardır. Hani onlara, ‘Bir süreye kadar faydalanın bakalım’ denmişti.”*³² Ancak söz konusu âyet Huzeyl lehçesine göre; *وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا عَنِّي عَيْنٍ* şeklinde okunmuştur. Rivayete göre Hz. Ömer, bu ayet-i kerimenin Abdullah b. Mesud tarafından fehfeha olgusuna göre okuduğunu duyunca, ona mektup göndererek uyarmış

Envâ’ihâ, 1/167; Ahmed b. Muhammed el-Hafacî, *Şerhu dürretü’l-ğavvâs fi evhâmi’l-havâs*, thk. Abdulhafiz Ferağlı - Ali el-Karanî (Beyrut: Dâru’l-ciyl, 1417/1996), 650.

²⁸ el-Hafacî, *Şerhu dürretü’l-ğavvâs*, 650.

²⁹ İbrahim Muhammed Ebû Sikkîn, *Dirâsât lügaviyye fi ummehâti kutubi’l-luğa*, ts., 79.

³⁰ Süyûtî, *el-Muzhir fi ‘Ulûmi’l-Luğa ve Envâ’ihâ*, 1/176; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Huđayrî es-Süyûtî, *el-İktirâh fi Uşûli’n-Nahv ve Cedelîh*, thk. Maḥmûd Feccâl (Dimeşk:Dâru’l-kalem, 1409/1989), 417; Muhammed b. Muhammed b. Abdîrrezzak el-Huseynî Ebu’l-Feyz Murteza ez-Zebîdî, *Tâcu’l-arûs min cevâhiri’l-kâmus* (Kuveyt: Dâru’l-Hidâye, 1385/1965), 7/11.

³¹ Muştafa Şâdık er-Râfi’î, *Târîhu âdâbi’l-‘Arab* (Kahire: Dâru’l-kitâbi’l-‘Arabî, ts.), 1/95.

³² ez-Zâriyât 51/43.

ve: "Kur'ân-ı Kerim, Huzeyl kabilesinin diline göre değil Kureyş kabilesinin diline göre indirilmiştir" demiştir.³³

Hız. Ömer'in Kur'an'ın bir âyetinin el-fehfefa olgusuyla okunmasına tepki göstermesi, onun Kur'ân-ı Kerim'in orijinalligine ne kadar önem gösterdiğini gözler önüne sermektedir. Ancak bu durum Kur'ân-ı Kerim'in içerisinde farklı Arap yerel dil olgularının bulunduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır. Nitekim sahih ve şaz kıraatler bunun en bariz tanığıdır. Hız. Ömer'in itirazı Hız. Peygamber'den rivayet edilen sahih kıraatler için geçerli değildir. Zira bu kıraatler Hız. Peygamber'in onayını almıştır. Nitekim farklı bir rivayette Hız. Ömer yine sahabeden Hişam b. Hakîm'e (ö. 15/636) Kur'ân-ı farklı şekilde okuduğu için itiraz etmiş ve ikisi birlikte Hız. Peygamber'in huzuruna çıkmışlardır. Hız. Ömer konuyu Hız. Peygamber'e arz edince Hız. Peygamber Hişam b. Hakîm'i onaylayarak şöyle buyurmuştur: *إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ فَافْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ* "Hiç şüphesiz bu Kur'a-ı Kerim yedi harf üzere indirilmiştir. O halde kolayınıza geleni okuyun."³⁴

El-fehfefa kullanımının diğer formlarda olduğu kadar günümüz Arap dünyasında pek yaygın olmadığı görülmektedir. Bu durum da eskiden yaygın olan bazı kullanımların yok olma seviyesine ulaştığını ve yerel Arap dil olgularının bu konuda normal fasih Arapçaya daha yakın olduğu gerçeğini göz önüne sermektedir.

1.7.Anane (العننة) Olgusu

Arap dilinde yerel dil kullanımlarının ortaya çıkmasındaki diğer bir olgu العننة/anane kullanımıdır. Arap literatüründe العننة/anane adıyla bilinen bu

³³ er-Râfî, *Târîhu âdâbi'l-Arab*, 1/95.

³⁴ eş-Şâfiî, *Musnedu's-Şâfiî*, 1/348; Ebu Yakub İshak b.İbrahim b. Muhalled b. İbrahim İbnu Raheveyh, *Musnedu İshak b. Raheveyh* thk. Abdulğafür b. Abdulhak el-Belûşî (Medine: Mektebetu'l-İman, 1412/1991), 5/193; İbnu Hanbel, *Musnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, 7/284; el-Buhari Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhari, *Sahîhu'l-Buhari* (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necat, ts.), "Bâbu kavliillâhi teâlâ", 159 (No. 7550); Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. (Mısır: Şeriketu mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1395/1975), "Babu ma câe unzile'l-kur'anu ala sebati ehru" ,193 (No. 2943); el-Âmulî Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Ğalib et-Taberî, *Camîu'l-Beyan fi tevili'l-Kur'an* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.), 1/22.

kavram hemzenin/أ “ayn” harfine dönüştürülmesi anlamına gelmektedir.³⁵ Lehçenin anlaşılabilmesi noktasında meşhur şair Ebü'l-Hâris Zürrümme'nin (ö. 117/735) şu şiiri örnek olarak gösterilebilir:

أَعْنُ تَرَسَّمَتْ مِنْ حَرْقَاءَ مَنْزَلَةً مَاءَ الصَّبَابَةِ مِنْ عَيْنَيْكَ مَسْجُومٌ

“Yoksa nazlı sevgilini hatırladın diye mi

O gözlerinden aşk suyu dökülmekte?”³⁶

Bu şiir bilinen fasih Arapçaya göre olsaydı şöyle olması gerekirdi:

أَنَّ تَرَسَّمَتْ مِنْ حَرْقَاءَ مَنْزَلَةً مَاءَ الصَّبَابَةِ مِنْ عَيْنَيْكَ مَسْجُومٌ

“Anane” formunun nesir içerisinde kullanımına örnek olarak şu cümle verilebilir: طُنُنْتُ عَنْكَ ذَاهِبَ أَي: أَنْكَ ذَاهِبٌ “Senin gittiğini zannettim.”³⁷ Oysa bu cümlenin fasih kullanımı: طُنُنْتُ أَنْكَ ذَاهِبٌ şeklinde olması gerektiği malumdur. Burada “anane” yapılması veya daha anlaşılır bir ifade ile hemzenin “ayn” harfine çevrilmesinin, iki hemzenin yan yana telaffuz edilmesinin kullanıma getirecek olduğu zorluktan kaynaklandığı düşünülmektedir.

2.İbnü'l-Cevzî ve Irak Arapçası

İbnü'l-Cevzî, Bağdat'ta doğup yaşamış; tarih, biyografi, hadis, tefsir, dil ve akaid alanlarında eser telif etmiş, aynı zamanda çok sayıda öğrenci yetiştirmiş bir âlimdir. Onun ilmî kişiliğinde dilticilik yönü de önemli bir yer tutmuştur. Dönemin meşhur dil âlimi Ebû Mansûr Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî (ö. 540/1145)'den Arap dili ve edebiyatı alanında dersler almış daha sonra dil alanında teorik eserler ve ayrıca bir divan oluşturacak kadar da şiir kaleme almıştır.³⁸ Onun dil alanında telif ettiği en önemli eserlerden biri de

³⁵ İbn Cinnî, *Sirru sinaati'l-i-rab*, 1/241; İbn Fâris, *es-Sâhibî fi fihî'l-luğa*, 29.

³⁶ Ebû Sa'îd el-Hasan b. 'Abdullâh b. el-Merzubân Ebû Sa'îd es-Sirâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, thk. Ahmed Hasan Mehdelî - 'Alî Seyyid 'Alî (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 2008), 1/231; Ebû 'Alî el-Hasan b. Ahmed b. 'Abdulğaffâr Ebû 'Alî el-Fârisî, *el-Mesâ'ilu'l-Başriyyât*, thk. Muhammed eş-Şâîr Ahmed Muhammed (Kahire: Matbaatu'l-Medenî, 1405/1985), 1/363.

³⁷ Seâlibî, *Fikhu'l-luğa ve sirru'l-arabiyye*, 90; Abdurrahman b. Ebibekr Celaleddin es-Suyutî, *el-Müzhir fi ulumi'l-luğa ve envaiha* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 1/176; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-arus min cevâhiri'l-kâmus*, 1/22; Cevad Ali, *el-Mufasssal fi tarihi'l-Arab kable'l-İslam* (Beyrut: Dâru's-sâkî, 1422/2001), 16/209.

³⁸ Yusuf Şevki Yavuz - Casim Avci, “İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/543-549.

Taḳvîmu'l-Lisân'dır.³⁹ İbnü'l-Cevzî bu eserinde yaşadığı hicrî altıncı asır itibariyle Arapçadaki yaygın hatalı kullanımları belirtmekte ve bu hataları tashih etmektedir. O, eserinde sıradan halkın yanı sıra bazı âlimlerin de Arapçayı kullanırken yer yer bu hatalara düştüklerinden yakınmaktadır. Diğer bir ifade ile halkın bile fasih Arapça konuşması gerektiğini savunan İbnü'l-Cevzî, âlimlerin Ammice konuşmasını kesinlikle tasvip etmemektedir.⁴⁰ Hiç şüphesiz İbnü'l-Cevzî'nin bu serzenişi günümüzde bazı Arap âlimler için de geçerliliğini sürdürmektedir.

2.1.İbnü'l-Cevzî'ye Göre Hatalı Sayılan Dil Varyantları

İbnü'l-Cevzî, *Taḳvîmu'l-Lisân* adlı eserini yazarken yararlanmış olduğu kaynakları ve şahısları detaylı bir şekilde vermektedir.⁴¹ Bu eserin kaleme alınmasının nedeninin, Arap dilinin halk arasında olduğu kadar ulema arasında da yaygınlaşması olduğu anlaşılmaktadır. Müellif, söz konusu eserde birçok dil hatasını detaylı bir şekilde incelemekte ve doğru kullanımları vererek Arap dilinin korunmasına ciddi katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma Arap dilinin doğru kullanımına katkı yapacak hususlarda İbnü'l-Cevzî'nin yaklaşımlarını ele almaktadır. Müellif Arap dili kullanımı açısından yanlış kabul ettiği ve kendi yaşadığı dönem itibariyle canlılığını ve güncelliğini koruyan tüm bu hatalara değinmeyi ve bu kullanımları düzeltmeyi amaç ettiği için eserin hacmi ve örnekleri hayli kabarıktır. Çalışmanın sınırlarını aşmamak için elinizdeki araştırmada, müellifin verdiği bütün örnekler değil, daha çok dikkat çeken örnekler ele alınacaktır.

2.1.1.İbnü'l-Cevzî'ye Göre Fiillerin Kullanımında Yapılan Hatalar

Arap dilinde yaygın ve fasih kullanıma göre bazı fiiller meçhul yapıda kullanılmalıdır. Örneğin "*Sonunu düşünmeden kafasına göre davranmak*" anlamına gelen "استهتر" fiili meçhul yapıda kullanılması gereken bu fiillerden bir tanesidir. Yaygın fasih kullanım açısından bu fiil meçhul yapıda kullanılmalı-

³⁹ Hayruddîn b. Muhammed b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyin, 1423/2002), 3/316-317; Abdulhamîd el-Alevci, *Müellefât İbni'l-Cevzî* (Bağdat: Dâru'l-Cumhûriyye li'n-neşri ve't-tevzi', 1385/1965), 19.

⁴⁰ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Taḳvîmu'l-Lisân*, thk. Abdulaziz Matar (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1427/2006), 55.

⁴¹ İbnü'l-Cevzî, *Taḳvimul-lisân*, 57.

dır.⁴² Ancak استهتر fiili günlük konuşma dilinde halk tarafından malum sıygası ile kullanılmaktadır.⁴³ Günümüz Irak Arapçasında ve diğer Arap ülkelerinde de durum bundan farklı değildir. Bu kelime meçhul kullanılması gerekirken malum olarak kullanımı meşhur olmuştur. Hatta bugün fasih kabul edilen modern Arapçada yine kelimenin kullanılma biçimi malum sıygası ile şöhet bulmuştur.⁴⁴ Bu durum ise aslında diller için geçerli olan: “Galat-ı meşhûr lûgat-ı fasîhden evladır”⁴⁵ kuralı gereği, ammice olan bazı kullanımların zamanla fasih olarak kabul edildiği gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Arapçada bazı kalıp ifadelerin de yanlış kullanıldığı ve bu kullanımların zamanla şöhet bulup fasih kullanımların yerini aldığı da bir hakikattir. “*Falan kimse buna layıktır*” anlamını fasih bir dille ifade etmek için “فلان أهل لكذا” şeklindeki kalıp ifade kullanılabilir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de kendisine şu şekilde yer bulmuştur: “وَمَا يَذْكُرُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ النَّقْوَىٰ وَأَهْلُ الْمَعْفَرَةِ” “*Bununla beraber, Allah dilemedikçe öğüt alamazlar. O takvaya (kendisine karşı gelmekten sakınılmaya) ehil olandır, bağışlamaya ehil olandır*”⁴⁶ Ancak Kur’an’da da yer alan doğru ifadeye rağmen, halk arasında bu anlamı ifade etmek için: “فلان مستأهل لكذا” “*Filan kimse buna layıktır.*” şeklinde bir başka ifade kullanır. Hâlbuki “مستأهل” kelimesi kökü itibarı ile “yağdan oluşan katık” anlamındaki “هاله” kelimesinden türetilerek “استفعال” “istif al” babına aktarılmıştır. Bu durumda “مستأهل” kelimesi “*katık olarak yağa sahip olan kimse*” anlamına gelmektedir. Görüldüğü üzere iki kelime arasında anlamsal açıdan hiçbir bağlantı bulunmamaktadır.⁴⁷ Günümüzde bu dil hatasının hem Irak Arapçasında hem de diğer Arap ülkelerinde de devam ettiği görülmektedir. Söz, bağlamında daha güzel anlaşılacağı için bu kulla-

⁴² İbnu’l-Enbârî, *ez-Zâhir fî Me’ânî Kelimâti’n-Nâs*, 1/461; Ezherî, *Tehzîbu’l-Luğa*, 6/129; Ebû ‘Ubeyd Ahmed b. Muhammed Ebû ‘Ubeyd el-Herevî, *el-Ğarîbeyn fî’l-Ğur’ân ve’l-Hadîs*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî-Fethî Hicâzî (Mekke: Mektebetu Nizâr Muştafâ el-Bâz, 1419/1999), 6/1911; Neşvân b. Sa’îd el-Yemenî Neşvân el-Himyerî, *Şemsu’l-Ullûm ve Devâu Kelâmi’l-‘Arab min el-Kulûm*, thk. Huseyn b. ‘Abdullâh el-‘Umerî v.dğr (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1420/1999), 10/6866; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 5/250.

⁴³ İbnü’l-Cevzî, *Tağvîmul-lisân*, 59.

⁴⁴ Ahmed Muhtâr ‘Omar, *Mu’cemu’l-luğati’l-‘Arabîyyeti’l-mu’âşıra* (Kahire: ‘Âlemu’l-Kutub, 1429/2008), 2/1049.

⁴⁵ Göker İnan, “Ebusuûd Efendi nin Galatât-ı Avâm’ına Şehrî Mustafa Şevket Tarafından Yazılan Şerh”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (30 Aralık 2022), 635-653.

⁴⁶ el-Müddessir, 74/56.

⁴⁷ İbnü’l-Cevzî, *Tağvîmul-lisân*, 59.

nıma Arapların şu ifadeleri örnek olarak verilebilir: " أنت تستاهل كل خير " "sen her şeyin en iyisine layıksın." Bu fiili günümüz Arapları, "تستاهل" şeklinde hemzeli değil, "تستاهل" şeklinde hemzesiz olarak kullanılmaktadırlar. Aslında fiilde öncesi fethalı olan bu hemzenin, elife dönüştürülmesi sarf kuralları açısından doğrudur. Ancak kastedilen anlam kelimenin asıl ifade ettiği mana ile örtüşmemektedir.

Arapçadaki fiillerin hatalı kullanımına örnek olarak gösterilebilecek kullanımlar arasında "bir kimsenin derdine ortak olmak, teselli etmek" anlamındaki "واسى" fiilidir. Söz konusu fiilin mastarının fasih ve doğru kullanımı "مؤاساة" şeklindedir. Avam ise bu fiili "مؤاساة" şeklinde kullanmaktadır.⁴⁸ Diğer bir ifade ile kelime, hemzenin "vav" harfine dönüştürülmesi suretiyle telaffuz edilmektedir. Bu durumun günümüzde Irak Arapçasında, fasih Arapçada ve yöresel ağızlarda yaygın olduğu görülmektedir.⁴⁹ Örneğin günümüzde fasih Arapçada bile hastane kelimesine tamlayan olarak gelen ve "مستشفى" "المؤاساة" şeklinde kullanılan "المؤاساة" kelimesi hemzesiz olarak kullanılmaktadır. Oysa bu ifadenin doğru kullanımı "مستشفى المؤاساة" şeklinde olmalıdır.

Yukarıdaki hemzenin vav harfine dönüştürülmesi örneğinde belirtilen hatalı kullanımın farklı kelimelerde de var olduğu görülmektedir. Arapların, "kardeş" kelimesinden türetilen ve "bir kimseye kardeş olmak, arkadaşlık etmek" anlamına gelen "مؤاخاة" fiilinin mastarını hemzeli değil de "مؤاخاة" şeklinde vavlı kullanması da bu duruma verilebilecek örneklerden bir diğeridir.⁵⁰ İbnü'l-Cevzî'nin fasih olarak kabul etmediği bu kullanım günümüzde fasih Arapçada sıklıkla kullanılmaktadır. Bu da zaman içerisinde fasih Arapçanın Ammiceden ciddi manada etkilendiğini göstermektedir. Aslında halkın kullanımının tam aksine olmak üzere ötreli olan hemze'nin vav harfine dönüştü-

⁴⁸ İbnü'l-Cevzî, *Takvîmul-lisân*, 62.

⁴⁹ 'Omar, *Mu'cemu'l-luğati'l-'Arabiyyeti'l-mu'aşıra*, 3/2443.

⁵⁰ Ebû el-Hasan 'Alî b. İsmail b. Sîde el-Mursî İbn Sîde, *el-Muḥaşşas*, thk. Ḥalîl İbrâhîm Ceffâl (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1417/1996), 3/428. Ebû'l-Munzir Seleme b. Muslim b. İbrâhîm es-Şuhârî, *el-İbâne fi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, thk. 'Abdulkerîm Ḥalîfe vd. (Makât: Vizâretu't-turâsî'l-kavmî ve's-sekâfe, 1420/1999), 4/76; Ebû'l-Faḍl 'İyâd b. Mûsâ el-Yaḥşubî el-Kâḍî 'İyâd, *Meşâriku'l-Envâr 'Alâ Şihâhi'l-Âşâr* (Tunus: el-Mektebetu'l-'Atîka ve Mısır: Dâru't-Turâs, ts.), 1/35; Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Ebî Bekr b. 'Abdulkâdir el-Ḥanefî Zeynuddîn er-Râzî, *Muḥtârû's-Şihâh*, thk. Yûsuf eş-Şeyḥ Muḥammed (Beyrut; Sayda: ed-Dâru'n-Nemûzeciyye, 1420/1999), 14.

rülmesi Arapçaya uygun bir yaklaşım şeklidir.⁵¹ Nitekim: “Peygamberler için (ümmetlerine şahitlik etmek üzere) vakit belirlendiği zaman (kıyamet gerçekleşir)”⁵² mealindeki ayet-i kerime hem hemzeli "وَإِذَا الرُّسُلُ أُقْتَتَتْ" hem de vavlı "وَإِذَا الرُّسُلُ" şeklinde farklı kıraatlerde okunmuştur.⁵³ Dolayısıyla Arapçadaki “vav ötreli olduğu zaman hemzeye çevrilebilir” kuralının⁵⁴ halk tarafından genişletildiği veya tersine işletildiği anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile ötreli olan vavin hemzeye çevrilmesi yerine günlük kullanım, öncesi ötreli olan hemzenin vava çevrilmesi şeklinde şüyu bulmuştur.

Ammicede fiilerin yanlış kullanıldığına bir başka örnek te fasih Arapçada “saklanmak” anlamına gelen "استخفى" fiilidir. Günlük konuşmada halk ise bunun yerine "اختفى" fiilini kullanmaktadır.⁵⁵ Hâlbuki "اختفى" fiili "استخرج" fiilinin anlamı gibi “saklı olan bir şeyi çıkarmak” manasına gelmektedir. Nitekim kabirleri eşip içindekileri çıkaran kimseye "مخفف" denilir.⁵⁶ Günümüzde Irak Arapçasında ve modern Arapçada yüz yıllar öncesindeki hatalı kullanım varlığını devam ettirmektedir. Bu da eskilerin “galat-ı meşhur lügat-i fasîhden

⁵¹ Özbey, *el-‘Aotebî’nin Arap sesbilimi, sözcükbilimi ve gramerine katkıları - el-İbâne örneği*, 78.

⁵² el-Murselât, 77/11.

⁵³ Ebû ‘Abdurrahmân el-Ĥalîl b. Aĥmed el-Ferâhîdî el-Ĥalîl b. Aĥmed, *Kitâbu’l-‘Ayn*, thk. Mehdî el-Maĥzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâ’î (Beyrut: Mektebetu’l-Hilâl, 1408/1988), 5/199; Ebû ‘Abdurrahmân el-Ĥalîl b. Aĥmed el-Ferâhîdî el-Ĥalîl b. Aĥmed, *el-Cumel fi’n-Naĥv*, thk. Faĥru’d-Dîn Ķabâve (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1416/1995), 260; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ’, *Kitâbun filî Luġâtu’l-Ķur’ân*, thk. Câbir b. ‘Abdullâh es-Serî’ (b.y.: y.y., 1435/2014), 146; Ebû Yûsuf Ya’ĥûb b. İshâĥ İbnu’s-Sikkît, *Kitâbu’l-Elfâz*, thk. Faĥruddîn Ķabâve (Beyrut:Mektebetu Lübnan nâşirün, 1419/1998), 500; Ebû’l-‘Abbâs Muĥammed b. Yezîd el-Ezdî el-Muberred, *el-Muĥteĥab*, thk. Muĥammed ‘AbdulĥâlîĶ ‘Adîme (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, ts.), 1/63; Ebû’l-‘Abbâs Muĥammed b. Yezîd el-Ezdî el-Muberred, *el-Kâmil fi’l-Luġa ve’l-Edeb*, thk. Muĥammed Ebû’l-Faĥl İbrâhîm (Kahire: Dâru’l-Fikri’l-‘Arabî, 1417/1997), 1/52; Ebû Ca’fer Muĥammed b. Cerîr b. Yezîd el-‘Âmilî et-Ṭaberî, *Câmi’u’l-Beyân fi Te’vîli ‘Âyi’l-Ķur’ân*, thk. Mahmûd Muĥammed Şâkir (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1420/2000), 20/427; Ebû İshâĥ İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me’âni’l-Ķur’ân ve İ’râbuhu*, thk. ‘Abdulcelîl ‘Abduĥ Şelebî (Beyrut: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1408/1988), 1/91; İbnu’l-Enbârî, *ez-Zâhir fi Me’âni Kelimâti’n-Nâs*, 1/244.

⁵⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ’, *Me’âni’l-Ķur’ân*, thk. Aĥmed Yûsuf en-Necâti vd. (Kahire: Matbaatu dâri’l-kutubi’l-Mısriyye, 1374/1955), 1/288.

⁵⁵ Ezherî, *Tehzîbu’l-Luġa*, 7/242.

⁵⁶ İbnü’l-Cevzî, *Taĥvimul-lisân*, 62.

evla" olduğu saptamasının diller için ne kadar isabetli olduğunun göstergesi durumundadır.

Arapçada yanlış kullanılan fiillerden bir diğeri de "beni pür dikkat dinle" anlamına gelen "أرعني سمعك" cümlesindeki "أرعني" fiilidir.⁵⁷ Avam ise bu manayı ifade etmek için "أعرني سمعك" şeklinde "ayn" ve "ra" harfinin yerlerini değiştirerek telaffuz etmektedir.⁵⁸ Günümüzde bu yanlış kullanım hem Irak Arapçasında hem de diğer Arap ülkelerinde hatta modern fasih Arapçada kullanımını devam ettirmektedir.⁵⁹ Uzun zaman süresince dilde devam edegelen bu kullanımlar zamanla fasih Arapçaya da geçebilmiştir. Yukarıdaki kullanım bu açıdan belirgin bir örnek olarak gösterilebilir.

Eskiden beri avamın yanlış kullandığı fiillerden biri de "bir şeyin göz kamaştırması veya çok hoşla gitmesi" anlamındaki "بهر" fiilidir. Bu fiil fasih Arapçada cümle bağlamında kullanıldığında "Bir şey beni büyüledi" manasında "بهرني الشيء" şeklinde ifade edilir.⁶⁰ Avam ise bu anlamı "أبهرني الشيء" şeklinde ifade etmektedir.⁶¹ Diğer bir ifade ile sülasi/üç harfi olması gereken fiil if'al babına aktarılarak sülasi mezid olarak kullanılmaktadır. Yıllar önce İbnü'l-Cevzî'nin eserine aldığı bu hatalı kullanım, günümüzde Irak Arapçasında, diğer Arap ülkelerinde ve hatta modern fasih Arapçada oldukça yaygındır. Bu da zaman içerisinde halk Arapçasının fasih Arapçaya ciddi manada sirayet ettiği gerçeğini gözler önüne sermektedir.⁶²

Ammicede kullanım açısından hatalı olan fiillerden birisi de "خَطِي" fiilidir. "Kasten yanlış yapan kimseye" fasih Arapçada "خَطِي الرجل" denilir.⁶³ "Sehven yanlış yapan" ise "أخطأ الرجل" cümlesiyle ifade edilir.⁶⁴ Avam ise her iki durum

⁵⁷ Ebû'l-'Abbâs Ahmed b. Yahyâ eş-Şeybânî Sa'leb, *el-Faşih*, thk. 'Âtıf Medkûr (Beyrut: Dâru'l-Meârif, ts.), 321.

⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *Takvimul-lisân*, 73.

⁵⁹ 'Omar, *Mu'cemu'l-luğati'l-'Arabîyyeti'l-mu'aşıra*, 2/1574.

⁶⁰ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Dureyd el-Ezdî İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-'İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987), 1/331.

⁶¹ İbnü'l-Cevzî, *Takvimul-lisân*, 84.

⁶² İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vaşîf* (Kahire: Mecma'u'l-Luğati'l-'Arabîyye, 1405/1985), 1/73.

⁶³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, 4/292.

⁶⁴ İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, 2/1055.

için de "أخطأ" fiilini kullanmaktadır.⁶⁵ Günümüz Arapçasında da bu yanlış devam etmektedir. Hz. Peygamber bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmaktadır: "إِذَا اجْتَهَدَ الْحَاكِمُ فَأَخْطَأَ فَلَهُ أَجْرٌ" "Hüküm veren kimse (müçtehit) içtihat edip hataya düşerse onun için mükâfat vardır." ⁶⁶ Çünkü müçtehit doğruya ulaşmak için elinden gelen gayreti sarf etmiş fakat kasıtsız olarak hataya düşmüştür. Bundan dolayı bu durum hadiste "أخطأ" fiili ile ifade edilmiştir. Hz. Yusuf'un kardeşlerinin hatasından bahseden şu ayet-i kerime de ise bu durum "خطئ" fiilinin ism-i faili ile ifade edilmiştir. Nitekim ayet-i kerimede şu şekilde geçmektedir: "قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ" "Kardeşleri: "Allah'a yemin ederiz ki, Allah gerçekten seni bizden üstün tutmuştur. Biz sana ve Bünyamin kardeşimize karşı çok hatalı bir iş yaptık!" dediler."⁶⁷ Zira Hz. Yusuf'un kardeşleri hata olarak niteledikleri günahı kasten işlemişlerdir.

Yukarıda verilen örneklerden de görüldüğü üzere yüzyıllar önce yapılan dil hatalarının bazılarının günümüzde düzeltildiği, bir kısım yanlış kullanımların ise fasih Arapçaya sirayet ettiği ve zamanla doğru kabul edildiği için modern Arapça sözlüklerde yer aldığı anlaşılmaktadır.

2.1.2.İbnü'l-Cevzî'ye Göre İsimlerin Kullanımında Yapılan Hatalar

Arap dilinde asırlardan beri yanlış dil kullanımlarının olduğu bir vakıadır. Yukarıda fiillerin yanlış kullanımı ile ilgili örnekler ele alındıktan sonra çalışmanın bu kısmında Arapların isimlerle ilgili yanlış kullanımları örnekler verilerek incelenecektir.

⁶⁵ İbnü'l-Cevzî, *Taḳvīm-ul-lisân*, 102.

⁶⁶ Ebû Muḥammed 'Abdulvehhâb b. 'Alî Kâdî 'Abdulvehhâb, *el-İşrâf 'alâ Nuketi Mesâ'ili'l-Ḥilâf*, thk. el-Ḥabîb b. Tâhir (Beirut: Dâru İbni Hazm, 1420/1999), 2/955; Ebû el-Ḥasan 'Alî b. Halef b. 'Abdulmelik İbn Battâl İbn Battâl, *Şerhu Şahîhi'l-Buḥârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm (Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003), 5/366; Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed el-Başrî el-Mâverdî, *el-Ḥâvî'l-Kebîr fî Fıkhî Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfi'î ve huve Şerhu Muḥtaşari'l-Muznî*, thk. eş-Şeyḥ 'Alî Muḥammed Me'ûd - eş-Şeyḥ 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419-1999), 16/129; Ebû Muḥammed 'Alî b. Aḥmed el-Endelüsî İbn Ḥazm, *el-Muḥallâ bi'l-Âşâr*, thk. 'Abdulğaffâr Süleymân el-Bendârî (Beirut: Dâru'l-Fikr, 1424/2002), 1/88; Ebû Muḥammed 'Alî b. Aḥmed el-Endelüsî İbn Ḥazm, *el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir (Beirut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 5/71; Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muḥammed b. Muḥammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muḥammed 'Abdusselâm 'Abduşşâfi (Beirut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiiyye, 1413/1993), 294.

⁶⁷ Yusuf 12/91.

İsimlerin yanlış kullanımına dair verilebilecek örneklerden biri "الإسكاف" kelimesidir. Günümüzde "الإسكاف" kelimesi hem fasih hem de halk Arapçasında "ayakkabıcı" anlamında kullanılmaktadır.⁶⁸ İbnü'l-Cevzî'nin *Takvîmu'l-Lisân* adlı eserine bakıldığında bu yanlışın kendi döneminde de var olduğu müşahade edilmektedir. İbnü'l-Cevzî bu kelimenin fasih ve doğru şeklinin "الأسكف" olduğunu ve bu kelimenin avamın kullandığı gibi sadece "ayakkabıcı" değil aynı zamanda "her türlü mesleği icra eden kimse" manasına geldiğini ifade etmektedir.⁶⁹ İbnü'l-Cevzî'nin eserinde ifade etmiş olduğu bu yanlış kullanım kendi döneminden günümüze kadar da değişmeyerek aynı yanlış şekliyle tevarüs edilegelmiştir.⁷⁰

Arapçada isimlerin halk arasında yanlış olarak telaffuzuna verilebilecek bir diğer örnek "أرجوحة" kelimesidir. "Salıncak" anlamındaki bu kelimenin fasih Arapçası "أرجوحة" şeklindedir. Halk arasında ise bu anlamda "مرجوحة" ifadesi kullanılmaktadır.⁷¹ Yüzyıllar önceki bu alternatif kullanımın fasih Arapçaya sirayet ettiği gibi bugün Irak Arapçasında ve diğer mahalli şivelerde de kullanıldığı görülmektedir.⁷² Ancak İbnü'l-Cevzî'nin aksine Mısırlı muasır dil bilgini Ahmed Muhtâr bu kelimenin ammice asıllı hatalı bir kullanım olmadığını, aksine köklü fasih bir kelime olduğunu ifade etmektedir.⁷³

İsimlerin günlük ammice kullanımlarda yanlış ifade edilmesi bağlamında örnek verilebilecek bir diğer kelime "الإجاص" kelimesidir. Fasih Arapçada Suriye ve Filistin bölgelerinde "Armut", Mısır'da ise "Erik" anlamına gelen ke-

⁶⁸ Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, 5/315; İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, 1/339; Ebü İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm b. el-Huseyn el-Fârâbî Ebü İbrâhîm el-Fârâbî, *Mu'cemu Dîvânî'l-Edeb*, thk. Ahmed Muhtâr 'Umer (Kahire:Muessesetu dâri's-şab li's-sihafe ve't-tıbaa ve'n-neşr, 1424/2003), 1/275; Ebü Suleymân Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Hattâb el-Bustî el-Hattâbî, *Çaribu'l-Hadîs*, thk. 'Abdulkerîm İbrâhîm el-'Azvâvî (Dımaşk: y.y., 1402/1982), 1/588.

⁶⁹ İbnü'l-Cevzî, *Takvimul-lisân*, 50.

⁷⁰ 'Omar, *Mu'cemu'l-luğati'l-'Arabiyyeti'l-mu'aşıra*, 1/630.

⁷¹ İbnü'l-Cevzî, *Takvimul-lisân*, 67.

⁷² Ebü İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Bağdâdî İbrâhîm el-Harbî, *Çaribu'l-Hadîs*, thk. Suleymân İbrâhîm Muhammed el-Âyid (Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 1405/1984), 1/245.

⁷³ Ahmed Muhtâr 'Omar, *Mu'cemu's-savâbi'l-luğavî* (Kahire: Âlemu'l-Kutub, 1429/2008), 1/679.

limenin karşılığı "الإِجَاص" şeklindedir.⁷⁴ Bu kelimenin ammicede kullanımının ise "الإنجاص" şeklinde olduğu müşahede edilmektedir. Bu kelimenin günümüz Irak Arapçasında, diğer birçok Arap ülkesinde ve hatta modern fasih Arapçada bile "الإنجاص" şeklinde asırlar önceki yanlış kullanımda olduğu veçhile telaffuz edildiği tespit edilmiştir.⁷⁵ Dolayısıyla burada Ammiceye mahsus bir kullanımın zamanla fasih Arapçaya sirayet ettiği müşahede edilmektedir.

İsimlerin Arap dilinde yanlış kullanımı açısından dikkat çeken bir diğer örnek fasih Arapçada "Pey/kapora" anlamına gelen "عُربون" kelimesidir. Avam ise bu manayı ifade etmek için "الرَّبُون" kelimesini kullanmaktadır.⁷⁶ Günümüz Araplarının yöresel ağızlarında bile bu kelimeyi "عُربون، عُربون، عُربون" şeklindeki fasih formlarından biri olan "عُربون" kelimesini tercih ettikleri görülmektedir.⁷⁷ Bu da her zaman eski olmanın orijinal olmak anlamına gelmediği gerçeğini gözler önüne sermektedir.

Eskiden Araplar arasında yanlış kullanıldığı halde günümüzde doğru kullanılmaya başlanılan kelimelere örnek olarak fasih Arapçada "ana karnında olup henüz doğmamış bebek, embriyo" anlamına gelen "جَنِينٌ" kelimesi verilebilir. Müellif, avamın bu anlamda "جَنِي" kelimesini kullandığını ifade etmektedir.⁷⁸ Günümüzde ise hem modern Arapçada hem de yerel ağızlarda "embriyo" manasını ifade bağlamında fasih olan "جَنِينٌ" kelimesi kullanılmaktadır. Bu da günümüzde kullanılan Ammicenin yer yer eski Ammiceden daha fasih olduğunu göstermektedir.

Arapçada asırlardan beri süregelen dil hatalarından biri de fasih Arapçada "Asa, sopa, değnek" anlamına gelen "عَصَا" kelimesidir. Avam bu kelimeyi "عَصَاة" şeklinde telaffuz etmektedir. İbnü'l-Cevzî bu dilsel hatanın Irakta ilk hata olma özelliğini taşıdığını rivayet etmektedir.⁷⁹ Günümüzde bu hata aynı

⁷⁴ Mevlüt Sarı, *el-Mevârid Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Bahar Yayınları, ts.), 13.

⁷⁵ Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vaşîf*, 1/30.

⁷⁶ İbn Dureyd, *Cemheretu'l-Luğa*, 1/319; İbnü'l-Cevzî, *Taḳvimul-lisân*, 73.

⁷⁷ Sa'leb, *el-Faṣîh*, 291; Muḥammed b. Muḥammed b. 'Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Heyet (Kuveyt: Vizâretu'l-irşâd ve'l-enba, 1385/1965), 35/395.

⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *Taḳvimul-lisân*, 90; Şalâhuddîn Ḥalîl b. Aybek b. 'Abdullâh eş-Şafedî, *Taṣḥîhu't-Taṣḥîf ve Tahriru't-Tahriḥ* thk. es-Seyyid eş-Şergâvî (Kahire: Mektebetu'l-Hancı, 1407/1987), 217.

⁷⁹ İbnü'l-Cevzî, *Taḳvimul-lisân*, 141.

şekilde kullanılmaya devam etmektedir. Avamın bu kelimenin sonuna bir müenneslik alameti olarak "ta" harfini eklemesinin sebebinin "asa" kelimesinin müennes bir kelime kabul edilmesi olabilir. Bu yüzden kelimenin müennes olduğuna işaret etmek için sonuna ta harfi getirilme ihtiyacı duyulmuştur.⁸⁰

Yukarıda İbnü'l-Cevzî'den verilen hatalı kullanım örneklerinden bazılarının hâlâ günümüzde hatalı olarak kullanılmaya devam ettiği, bazılarının fasih Arapçaya sirayet ettiği ve doğru kabul edildiği, bazılarının da asırlar öncesinde yanlış kullanılıyor olmalarına rağmen günümüz Arapçasında artık doğru kullanılıyor olduğu açıkça görülmektedir. Günümüzde kullanılan ve ammice olarak adlandırılan Arap lehçelerinin, iddia edildiği gibi son zamanlarda ortaya çıkmadığı; aksine hicri altıncı asırda bile halk arasında konuşulduğu hakikati göze çarpmaktadır.

2.1.3.Çoğulların Kullanımında Yapılan Hatalar

Arapçada eskiden beri yer yer isimlerin çoğullarının da yanlış kullanıldığına tanıklık edilmektedir. Bu bağlamda "Yer, yeryüzü" anlamında kullanılan "الأرض" kelimesi örnek verilebilir. Bu kelimenin fasih Arapçadaki çoğulu "أرضون" şeklinde gelmektedir.⁸¹ Halk ise bu kelimeyi "الأراضي" şeklinde çoğul yapmaktadır. Hâlbuki sülasi/üç harfli olan kelimelerin çoğulu "أفعال" vezninden yapılamaz.⁸² Günümüz Irak Arapçasında, diğer Arap ülkelerinde ve hatta Türkçede bile bu yanlış çoğulun yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.⁸³ Bununla birlikte bazı kaynaklarda bu kelimenin çoğulunun kural dışı olarak "الأراضي" şeklinde gelebileceği ifade edilmektedir.⁸⁴

Fasih Arapçada cevap "جواب" kelimesinin çoğulu yoktur. Avam ise cevap kelimesine "جوابات وأجوبة" şeklinde çoğul üretmiştir. İbnü'l-Cevzî eserinde, bu konuda Sîbeveyhi (ö. 180/796) ve Ebû Hilâl el-Askerî(ö. 400/1009'dan sonra)'nin de bu kelimenin çoğulu olmadığını, ancak "جوابات وأجوبة" şeklindeki

⁸⁰ 'Omar, *Mu'cemu's-şavâbi'l-luğavî*, 1/536.

⁸¹ İbn Sîde, *el-Muḥaṣṣaṣ*, 3/43; Ebû Muhammed el-Kâsım b. 'Alî el-Başrî el-Ḥarîrî, *Durretu'l-Çavvâş fî Evhâmi'l-Ḥavâş*, thk. 'Arafât Maṭarcî (Beirut: Muessesetu'l-kutubi's-sekâfiyye, 1418/1998), 59; Şafedî, *Taṣḥîhu't-Taṣḥîf ve Tahrîru't-Tahrîf*, 94.

⁸² İbnü'l-Cevzî, *Takvîmul-lisân*, 72.

⁸³ 'Omar, *Mu'cemu'l-luğati'l-'Arabîyyeti'l-mu'aşıra*, 1/84.

⁸⁴ 'Omar, *Mu'cemu's-şavâbi'l-luğavî*, 2/926.

çoğulların Araplar tarafından sonradan ihdas edildiğini söylediklerini aktarmaktadır.⁸⁵ Günümüz Irak Arapçasında, diğer Arap ülkelerinde ve hatta fasih Arapçada bile bu çoğullar kullanılmaktadır.⁸⁶ Bu da ihtiyaca binaen zaman zaman fasih Arapçanın yerel kullanımlardan beslenebildiğini göstermektedir.

Arapçada çoğulların yanlış kullanımı için İbnü'l-Cevzî'nin verdiği örneklerden biri de fasih Arapçada "ihtiyaç" anlamındaki "حاجة" kelimesinin çoğuludur. Bu kelimenin çoğulu "حاجات و حَاجٍ و حَوَّجٌ" şeklindedir.⁸⁷ Avam ise bu kelimeyi "حوائج" şeklinde çoğul yapmaktadır.⁸⁸ Bu konuda İbnü'l-Cevzî ile aynı görüşte dil âlimleri olduğu gibi "حوائج" çoğulunu fasih kabul edenler de vardır. Nitekim el-Ferrâ (ö. 207/822), الحَوَائِج şeklinde çoğulu kullandığı bir şiirinde şöyle demektedir:

بَدَأْنَا بِمَا لَا رَاجِيَاتٍ لِرَجْعَةٍ   وَلَا يَأْتِسَاتٍ مِنْ قَضَاءِ الْحَوَائِجِ

"İlk bize geldiler; Ne dönmeyi umarak,

Ne de ihtiyaçlarının giderilmesinden ümit keserek"⁸⁹

Günümüz Irak Arapçasında, diğer Arap ülkelerinde ve hatta modern Arapça da bile bu kullanım oldukça yaygındır. Dolayısıyla Ammicenin zamanla fasih Arapçayı etkilediği görülmektedir. Ayrıca bu yaklaşımdan dil âlimlerinin hangi kelimenin fasih, hangisinin fasih olmadığı hususunda görüş birliği içerisinde olmadıkları anlaşılmaktadır.

Keza Arapçada çoğulların yanlış kullanımı husunda verilecek bir diğer örnek de fasih Arapçada "ayna" anlamındaki "مرآة" kelimesidir. Bu kelimenin çoğulu fasih Arapçada "مَرَائٍ" şeklinde olmasına rağmen halk ise "مَرَايَا" ifadesini kullanmayı tercih etmektedir.⁹⁰ Bu kullanımın hatalı olduğu ve avamın kelimeyi yumuşatmak amacıyla bu kullanımı tercih ettiği daha eski kaynak-

⁸⁵ Ebû Naşr İsmail b. Hammâd el-Cevherî el-Fârâbî Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 1/153; İbnü'l-Cevzî, *Taḳvîmul-lisân*, 93.

⁸⁶ Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-Vaşîf*, 1/145.

⁸⁷ İbnu's-Sikkî, *Kitâbu'l-Elfâz*, 420; Muberrred, *el-Kâmil fi'l-Luğa ve'l-Edeb*, 1/224.

⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *Taḳvîmul-lisân*, 98.

⁸⁹ Ebû Bekr Muḥammed b. el-Ḳâsım İbnu'l-Enbârî, *el-Eḍḍâd*, thk. Muḥammed Ebu'l-Faḍl İbrâhîm (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1407/1987), 20.

⁹⁰ İbnü'l-Cevzî, *Taḳvîmul-lisân*, 174.

larda da zikredilmektedir.⁹¹ Bir başka görüşe göre ise bu kullanım Arapçada “çoğulu tekrar çoğul yapmak” anlamına gelen “cem’u’l-cem” manasında bu forma aktarılmıştır.⁹² Günümüz halk Arapçasında da “مَرَايَا” şeklindeki çoğul kullanımının devam ettiği görülmektedir.⁹³

Araplar arasında çoğul yapımında yapılan hataların asırlardan beri süregeldiği yukarıda verilen örneklerden anlaşılmaktadır. Bu durum dilin, zaman içerisinde ihtiyaçlarına binaen bir takım yeni kelimeleri ve kullanımları kendi bünyesine kattığının en açık delili niteliğindedir.

Sonuç

Günümüzde Arapça, fusha ve ammice olarak iki farklı kategoride değerlendirilmektedir. Yaygın kanaate göre Arap ülkelerinde günlük hayatta konuşulan ve Ammice diye adlandırılan lehçelerin fasih Arapçanın tahrif edilmesi sonucu son dönemlerde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Oysa Arap dilindeki yerel dil olgularının günümüzde olduğu gibi eskiden de var olduğu gerçeği Arap dili alanında kaleme alınmış muteber müelliflerin eserlerinden anlaşılmaktadır. Bu yerel dil olgularının bazıları tarihin sayfaları arasında yok olup giderken diğer bazıları günümüze dek gelmeyi başarmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’in ağırlıklı olarak Kureyş lehçesi ile inmesi neticesinde bu lehçe Araplar arasındaki önemini yükseltmiştir. Bununla birlikte Kur’ân-ı Kerîm’de Kureyş lehçesinin yanı sıra başka lehçelere de yer verilmiştir. Nitekim bu gerçeğe Kur’ân-ı Kerîm’in farklı kıraatleri en bariz şekilde tanıklık etmektedir. Bu durum Kureyş lehçesinin Kur’an açısından temel referans kaynağı olduğunu göstermekte, aynı zamanda diğer lehçelerin de Arap dili açısından bir realite olduğu hakikatini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla Ammice diye tabir edilen yöresel dil olgularının günümüzde olduğu gibi geçmişte de varlığı inkâr edilemez bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu olguların fasih Arapça açısından birtakım hataları içerdiği ifade edilmiş ve bu hataların giderilmesi amacıyla birçok çalışma yapılmıştır.

⁹¹ Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, 15/204, 15/284; Ebû Naşr el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Şihâhu'l-'Arabiyye*, 6/2349.

⁹² Şuhârî, *el-İbâne fî'l-Luğati'l-'Arabiyye*, 4/272.

⁹³ 'Omar, *Mu'cemu's-şavâbi'l-luğavî*, 1/680.

Altıncı yüzyılda Irakta yaşamış ve birçok alanda eser kaleme almış bir âlim olma özelliğine sahip olan İbnü'l-Cevzi, *Taḳvîmu'l-Lisân* adlı eserinde, yaşadığı dönemde yapılan dil hatalarını zikretmiş ve düzeltmeye çalışmıştır. Çalışmada hicri altıncı asırda yapılan dil hataları ile günümüzde özelde Irak Arapçasında, genelde ise yöresel dil kullanımlarında yapılan hatalar karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir. Netice itibariyle dilde yapılan hataların bazen birbirine benzediği, bazen de farklı olduğu tespit edilmiştir. Arap dilinde yapılmış olan hataların genellikle hareketlerin ve harflerin yer değiştirilmesinden kaynaklandığı görülmüştür. Bu değişimler fasih Arapçada olduğu gibi Ammicede de çoğunlukla telaffuzda kolaylığı sağlamak amacıyla yapılmıştır. Bu çalışma, önceki dönemlerde konuşulan Ammicenin fasih Arapçaya günümüz Ammicesinden daha yakın olduğu algısının doğru olmadığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

Araştırmada, günümüz Ammicesinde yanlış olduğu zannedilen bazı olguların aslında fasih Arapçada mevcut olan kullanımlar arasında yer aldığı tespit edilmiş, böylece Ammice olgusunun sadece günümüze mahsus bir olgu olmadığı elde edilen veriler ışığında ortaya konulmuştur. Ayrıca Hz. Peygamber'in de zaman zaman mahalli dil olgularıyla yaptığı konuşmalara ait rivayetlerle de bu gerçek desteklenmiştir. Ayrıca Kur'an kıraatlerinin bir kısmının farklı Arap dil olguları ile örtüştüğüne işaret edilmiş ve buna dair örnekler verilmiştir. Bununla birlikte her yöresel kullanımın fasih Arapça ile paralellik arz etmediği tespit edilmiştir. Zira bazı yöresel olgular Arapçanın fasih kullanımları arasında sayılırken, bazıları yabancı dillerden etkileşim sonucu bünyesine kattıkları kelimeler nedeniyle fasih sayılmamıştır. Netice itibariyle halkın kullandığı dil varyantları birtakım dilbilimcilere göre kusurlu görülmesi nedeniyle Ammice olarak adlandırılrsa da modern dilbilimciler nazarında bu varyantlar hatalı kullanım değil, aksine dilin değişken yapısının doğal bir tezahürü olarak görülmektedir.

Öz olarak, eskiden kullanılan Arapçanın her açıdan hatasız ve fasih; günümüzde konuşulan Arap lehçelerinin ise tamamen hatalı ve tahrife uğramış olduğu kanısının doğru olmadığı ortaya konulmuştur. Ayrıca eskiden yapılan dil hatalarının bazılarının günümüzde Ammiceden çıkarılmak suretiyle fasih kullanımların tercih edildiği, bazı hataların ise önceki dönemlerde olduğu şekliyle kullanılmaya devam edildiği tespit edilmiştir.

Yapılan bu çalışma günümüzde kullanılan Arapça ağız, şive, lehçe ve yerel dil olgularının fasih Arapça ile bağlarının tespit edilmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur. Böylece Arap dili alanında yapılacak klasik-modern ilişkisini kuracak çalışmaların yoğunlaştırılmasının önemi ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Alevcî, Abdulhamîd el-. *Müellefât İbn'ul-Cevzî*. Bağdat: Dâru'l-Cumhûriyye lî'n-neşri ve't-tevzî', 1385/1965.
- Ali, Cevad. *el-Mufasssal fî tarihi'l-Arab kable'l-İslam*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru's-sâkî, 4. Basım, 1422.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Bağdâdî, Abdulkadir b. Ömer el-. *Hızânetü'l-edeb ve lübbü lübâbi Lisâni'l-Arab*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 13 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 4. Basım, 1418/1997.
- Buhari, el-Buhari Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *Sahîhu'l-Buhari*. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necat, ts.
- Çetin, Nihad M. "Arap - Yazı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/276-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Ebû İbrâhîm el-Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm b. el-Huseyn el-Fârâbî. *Mucemu Dîvânî'l-Edeb*. thk. Aḥmed Muḥtâr 'Umer. 4 Cilt. Kahire: y.y., 2003.
- Ebû Naşr el-Cevherî, Ebû Naşr İsmail b. Ḥammâd el-Cevherî el-Fârâbî. *Tâcu'l-Luḡa ve Şihâhu'l-Arabiyye*. thk. Aḥmed 'Abdulḡafûr 'Atṭâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm lî'l-Melâyîn, 1407/1987.
- Ebû Sa'îd es-Sîrâfî, Ebû Sa'îd el-Ḥasan b. 'Abdullâh b. el-Merzubân. *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyh*. thk. Aḥmed Ḥasen Mehdelî - 'Alî Seyyid 'Alî. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 2008.
- Ebû Sikkîn, İbrahim Muhammed. *Dirâsât lüḡaviyye fî ummehâti kutubi'l-luḡa*, ts.

- Ebû 'Alî el-Fârisî, Ebû 'Alî el-Ḥasen b. Aḥmed b. 'Abdulğaffâr. *el-Mesâilu'l-Başriyyât*. thk. Muḥammed eş-Şâtır Aḥmed Muḥammed. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1405/1985.
- Ebû 'Ubeyd el-Herevî, Ebû 'Ubeyd Aḥmed b. Muḥammed. *el-Ġarîbîn fi'l-Ḳurân ve'l-Ḥadîs*. thk. Aḥmed Ferîd el-Mezîdî. 6 Cilt. b.y.: Mektebetu Nizâr Muştafâ el-Bâz, 1419/1999.
- Ebû'l-Berakât el-Enbârî, Ebû'l-Berakât 'Abdurrahmân b. Muḥammed b. 'Ubeydillâh el-Enşârî Kemâluddîn. *el-İnşâf fi Mesâîli'l-Hilâf beyne'n-Naḥviyyîne'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. 2 Cilt. b.y.: el-Mektebetu'l-'Aşriyye, 1424/2003.
- Esterâbâdî, Muhammed b. el-Hasan er-Radî el-. *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*. thk. Muhammed Nûr el-Hasan vd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1395/1975.
- Ezherî, Ebû Manşûr Muḥammed b. Aḥmed b. el-Herevî el-. *Tehzîbu'l-Luğa*. thk. Muḥammed 'Avḍ Mir'ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, 2001.
- Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-. *Kitâbun fihi Luğâtu'l-Ḳur'ân*. thk. Câbir b. 'Abdullâh es-Serî. b.y.: y.y., 1435.
- Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-. *Me'ânî'l-Ḳurân*. thk. Aḥmed Yûsuf en-Necâtî v.dğr. Mısır: y.y., ts.
- Gazzâlî, Hücetü'l-İslâm Ebû Ḥâmid Muḥammed b. Muḥammed el-. *el-Mustaşfâ*. thk. Muḥammed 'Abdusselâm 'Abduşşâfî. Beyrut: y.y., 1413/1993.
- Hafacî, Ahmed b. Muhammed el-. *Şerhu dürretü'l-ğavvâs fi evhâmi'l-havâs*. thk. Abdulhafız Ferağlî - Ali el-Karanî. Beyrut: Dâru'l-ciyl, 1417.
- Ḥalîl b. Aḥmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî el-. *el-Cumel fi'n-Naḥv*. thk. Faḥru'd-Dîn Ḳabâve. b.y.: y.y., 1416/1995.

- Ḥalîl b. Aḥmed, Ebû 'Abdurrahmân el-Ḥalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî el-. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Mehdî el-Maḥzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Mek-tebetu'l-Hilâl, 1988.
- Ḥarîrî, Ebû Muhammed el-Kâsım b. 'Alî el-Başrî el-. *Durretu'l-Ğavvâş fî Evhâmi'l-Havâş*. thk. 'Arafât Maṭracî. Beyrut: y.y., 1418/1998.
- Ḥarîrî, Ebû Muhammed Kâsım b. Alî b. Muhammed el-. *Dürretü'l-ğavvâş fî evhâmi'l-havâş*. thk. Arafat Matarci. Beyrut: Müessesetu'l-kütübî's-sekafiyye, 1418.
- Ḥaṭṭâbî, Ebû Suleymân Ḥamd b. Muhammed b. İbrâhîm b. el-Ḥaṭṭâb el-Bustî el-. *Ğarîbu'l-Ḥadîs*. thk. 'Abdulkerîm İbrâhîm el-'Azbâvî. 3 Cilt. Dımaşk: y.y., 1402/1982.
- Herevî, b. el-Ezherî Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-. *Tehzîbu'l-Luğa*. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, 2001.
- Hilâlî, Muhammed Takiyyuddîn el-. *Tekvîmu'l-lisâneyn*. Riyad: Mektebetu'l-meârif, ts.
- İbn Baṭṭâl, Ebû el-Ḥasan 'Alî b. Ḥalef b. 'Abdumelik İbn Baṭṭâl. *Şerḥu Şaḥîhi'l-Buḥârî*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm. 10 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2003.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî. *el-Hasâis*. 3 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyeti'l-Âmme li'l-Kitâb, 4. Basım, ts.
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsilî. *Sirru sinaati'l-i'rab*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth 'Os_mân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Ḥaşâiş*. thk. Heyet. 3 Cilt. b.y.: el-Hey'etu'l-Mışriyye, ts.
- İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Ḥasen b. Dureyd el-Ezdî. *Cemheretu'l-Luğa*. thk. Remzî Munîr Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1408/1987.

- İbn Fâris, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya el-Kazvîni er-Râzî. *es-Sâhibî fî fikhi'l-luğati'l-arabiyyeti ve mesâiliha ve süneni'l-Arabi fî kelâmiha*. thk. Ahmed Hasan Besec. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997.
- İbn Hâzım, Ebû Muḥammed 'Alî b. Aḥmed el-Endelusî. *el-İḥkâm fî Usûli'l-Aḥkâm*. thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Hâzım, Ebû Muḥammed 'Alî b. Aḥmed el-Endelusî. *el-Muḥallâ bi'l-Âsâr*. thk. 'Abdulğaffâr Süleymân el-Bendârî. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1424/2002.
- İbn Mâlik, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî. *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*. thk. Abdurrahman es-Seyyid - Muhammed Bedevî el-Mehtûn. 4 Cilt. Kahire: Hicr li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 1410/1990.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. 'Alî Cemâluddîn b. Manzûr er-Ruveyfî. *Lisân'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, 1414/1993.
- İbn Sîde, Ebû el-Ḥasan 'Alî b. İsmâil b. Sîde el-Mursî. *el-Muḥaşşaş*. thk. Ḥalîl İbrâhim Ceffâl. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs_i'l-Arabî, 1417/1996.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Sîde el-Mursî. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbn Yaiş, Ebu'l-Bekâ Yaiş b. Ali b. Yaiş İbn Ebi's-Serâyâ. *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî*. thk. İmîl Bed'i Yakup. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- İbnu Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî el-Bağdâdî. *et-Temâm fî Tefsîri eşari Huzeyl*. thk. Ahmed Nâcî el-Kaysî vd. Bağdat: Matbaatu'l-Anî, 1. Basım, 1381/1962.
- İbnu Hanbel, eş-Şeybani Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. *Musnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*. Beyrut: Muessesetu'r-Risale, ts.

- İbnu Manzur, Muhammed b. Mukrem b. Ali Ebu'l-Fadl Cemaluddin. *Lisanu'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, ts.
- İbnu Raheveyh, Ebu Yakub İshak b. İbrahim b. Muhalled b. İbrahim. *Musnedu İshak b. Raheveyh*. Medine: Mektebetu'l-İman, ts.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *el-Eddâd*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhîm. b.y.: y.y., 1407/1987.
- İbnu'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *ez-Zâhir fî Meânî Kelimâti'n-Nâs*. thk. Hâtim Şâlih ed-Đâmin. 2 Cilt. Beyrut: Mu'essesetu'r-Risâle, 1412/1992.
- İbnu'l-Hâcib, İbnu'l-Hâcib el-Kurdî el-Mâlikî. *el-Kâfiye fî İlmi'n-Nahv*. thk. Şâlih 'Abdulâzîm eş-Şâir. b.y.: y.y., 2010.
- İbnu'l-Kaţţâ eş-Şıkkîlî, Ebû'l-Kâsım 'Alî b. Ca'fer b. 'Alî es-Sa'dî. *Kitâbu'l-Efâl*. 3 Cilt. b.y.: 'Âlemü'l-Kütüb, 1403/1983.
- İbnu's-Sikkî, Ebû Yûsuf Ya'qûb b. İshâk. *Kitâbu'l-Elfâz*. thk. Fağruddîn Kabâve. b.y.: y.y., 1998.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Takvîmu'l-Lisân*. thk. Abdulaziz Matar. Mısır: Dâru'l-Meârif, 2. Basım, 1427/2006.
- İbrâhîm el-Harbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. İshâk el-Bağdâdî. *Ğarîbu'l-Ğadîs*. thk. Suleymân İbrahim Muhammed el-Âyid. 3 Cilt. Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Kurâ, 1405.
- İnan, Göker. "Ebussuûd Efendi nin Galatât-ı Avâm'ına Şehrî Mustafa Şevket Tarafından Yazılan Şerh". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 635-653. <https://doi.org/10.15247/Dev.2022.375>
- Ğadî 'Abdulvehhâb, Ebû Muhammed 'Abdulvehhâb b. 'Alî. *el-İşrâf ulâ Nuketi Mesâili'l-Hilâf*. thk. el-Ğabîb b. Tâhir. 2 Cilt. Beyrut: y.y., 1420/1999.
- Ğadî İyâd, Ebû'l-Fadl İyâd b. Mûsâ el-Yahşubî el-. *Meşâriku'l-Envâr Alâ Şihâhi'l-Âsâr*. 2 Cilt. b.y.: el-Mektebetu'l-'Atîka ve Dâru't-Turâs, ts.

- Karaca, Eyyup. "Arap Lehçeleri". *The Journal of Academic Social Science Studies* 16/95 (2023), 181-200.
- Mâverdi, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Muḥammed el-Başrı el-. *el-Hâvî'l-Kebîr fî Fıkhî Mezḥebî'l-İmâmî's-Şâfiî ve huve Şerḥu Muḥtaşari'l-Muznî*. thk. eş-Şeyḥ 'Alî Muḥammed Me'ûd - eş-Şeyḥ 'Âdil Aḥmed 'Abdulmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1419-1999.
- Mubberred, Ebû'l-Abbâs Muḥammed b. Yezîd el-Ezdî el-. *el-Kâmil fî'l-Luġa ve'l-Edeb*. thk. Muḥammed Ebû'l-Faḍl İbrâhîm. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1417/1997.
- Mubberred, Ebû'l-Abbâs Muḥammed b. Yezîd el-Ezdî el-. *el-Muḳteḍab*. thk. Muḥammed 'Abdulḥâlik 'Aḍîme. 4 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Murâdî, Ebu Muhammed Bedruddin Hasen b. Kasım b. Abdillâh b. Ali el-. *Tevdîhu'l-mekâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfıyyeti İbni Mâlik*. Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Arabi, ts.
- Mustafa vd., İbrahim. *el-Mu'cemu'l-Vaşîṭ*. Kahire: Mecma'u'l-Luġati'l-'Arabiyye, 3. Basım, 1405/1985.
- Mükellef, Sa'dî Cebbâr. *Eġânî li's-Şafşâf: Kaşâid*. Kahire: Müessesetü Şems li'n-neşri ve'l-îlâm, 1438/2017.
- Neşvân el-Ḥımyerî, Neşvân b. Sa'îd el-Yemenî. *Şemsu'l-Ulûm ve Devâu Kelâmi'l-Arab min el-Kulûm*. thk. Ḥuseyn b. 'Abdullâh el-Umerî v.dğr. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999.
- Özbey, Lütfi. *el-Avtebî'nin Arap sesbilimi, sözcükbilimi ve gramerine katkıları - el-İbâne örneği*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Râfiî, Mustafa Sadık b. Abdirrezzâk b. Said b. Ahmed b. Abdilkâdir er-. *Târîhu âdâbi'l-Arab*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1431/2010.
- Râfiî, Muştafa Şâdik er-. *Târîhu 'adâbi'l-Arab*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-'Arabî, ts.

- Şafedî, Şalâhuddîn Hâlîl b. Aybek b. 'Abdullâh eş-. *Taşhîhu't-Taşhîf ve Tahrîru't-Tahrîf*. Kahire: y.y., 1407/1987.
- Sarı, Mehmet Ali. "Kâf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/142-143. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Bahar Yayınları, ts.
- Sa'leb, Ebû'l-'Abbâs Aḥmed b. Yahyâ eş-Şeybânî. *el-Faşîh*. thk. 'Âtıf Medkûr. Kahire: y.y., ts.
- Seâlibî, Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed b. İsmail es-. *Fıkhü'l-luğa ve sirru'l-arabiyye*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1422/2002.
- Se'âlibî, Ebû Mansûr 'Abdülmelik b. Muḥammed b. İsmâîl es-. *Fıkhü'l-Luğa ve Sirru'l-Arabiyye*. thk. 'Abdurrezzâk el-Mehdî. b.y.: y.y., 1422/2002.
- Sîrâfî, Ebu Muhammed Yusuf b. Ebî Sâid el-Hasan b. Abdillâh b. el-Mirzebân. *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*. thk. Ahmed Hasan Mehdelî - SeyyidAli Ali. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1429/2008.
- Şuḥârî, Ebû'l-Munzir Seleme b. Muslim b. İbrâhîm es-. *el-İbâne fî'l-Luğati'l-Arabiyye*. thk. 'Abdulkerîm Hâlîfe vd. 4 Cilt. Meskat: y.y., 1420/1999.
- Suyutî, Abdurrahman b. Ebibekr Celaledin es-. *el-Müzhir fî ulumi'l-luğa ve envaiha*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî es-. *el-İktirâh fî usûli'n-nahv*. thk. Mahmûd Feccâl. Dîmeşk: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1409/1989.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Hudayrî es-. *el-İktirâh fî Uşûli'n-Nahv ve Cedelih*. thk. Maḥmûd Fucâl. Dîmeşk: y.y., 1409/1989.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muḥammed el-Hudayrî es-. *el-Muzhir fî Ulûmi'l-Luğa ve Envâihâ*. thk. Fuâd 'Alî Mansûr. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1418/1998.

- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbâs eş-Şâfiî eş-. *Musnedu's-Şafîi*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1400/1980.
- Şidyâk, Ahmed Fâris b. Yûsuf b. Mansûr. *el-Câsûs ala'l-Kâmûs*. İstanbul: Matbaatü'l-cevâib, 1229.
- Şürrâb, Muhammed b. Muhammed Hasan. *Şerhu's-şevâhidi's-şî'riyye fî ümmâti'l-kütübî'n-nahviyye*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1427/2007.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî et-. *el-Mucemu'l-Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebu İbni Teymiyye, 2. Basım, 1415/1994.
- Taberî, Ebû Cafer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî et-. *Câmi'u'l-Beyân fî Tevîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Aḥmed Muḥammed Şâkir. 24 Cilt. b.y.: Mu'essesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- Taberi, el-Amuli Muhammed b. Cerir b. Yezid b. Kesir b. Ğalib et-. *Camii'l-Beyan fî tevîli'l-Kur'an*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, ts.
- Tâî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Malik et-. *Şerhu'l-kafiyeti's-şafiyi*. Mekke: Ummu'l-Kura Üniversitesi, ts.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî et-. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. Mısır: Şeriketu mektebeti ve matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395/1975.
- Yavuz, Yusuf Şevki - Avcı, Casim. "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/543-549. İstanbul: TDV Yayınları, ts.
- Yemenî, el-Himyerî Neşvân b. Saîd el-. *Şemsu'l-ulûm ve devâu kelâmi'l-Arabi mine'l-kulûm*. Dimeşk: Dâru'l-fikr, ts.
- Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzak el-Huseynî Ebu'l-Feyz Murteza ez-. *Tâcu'l-arus min cevâhiri'l-kâmûs*. Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, ts.
- Zebîdî, Muḥammed b. Muḥammed b. 'Abdurrezzâk ez-. *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Heyet. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.

- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-. *Meâni'l-Kur'ân ve İrâbuhu*. thk. 'Abdulcelîl 'Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: 'Âlemü'l-Kütüb, 1408/1988.
- Zemahşerî, Cârullâh Ebu'l-Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-. *el-Mufassal fî san'ati'l-i'râb*. thk. Ali b. Mülhim. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1413/1993.
- Zeynuddîn er-Râzî, Ebû 'Abdullâh Muḥammed b. Ebî Bekr b. 'Abdulḳâdir el-Ḥanefî. *Muḥtârü's-Şihâh*. thk. Yûsuf eş-Şeyḥ Muḥammed. Beyrut; Sayda: ed-Dâru'n-Nemûzeciyye, 1420/1999.
- Ziriklî, Hayruddîn b. Muhammed b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlmi Li'l-Melâyîn, 15. Basım, 1423/2002.
- 'Omar, Ahmed Muḥtâr. *Mu'cemu'l-luḡati'l-'Arabiyyeti'l-mu'aşıra*. 4 Cilt. Kahire: 'Âlemü'l-Kutub, 1429/2008.
- 'Omar, Ahmed Muḥtâr. *Mu'cemu'ş-şavâbi'l-luḡavî*. 2 Cilt. Kahire: 'Âlemü'l-Kutub, 1429/2008.